

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra biblických věd

Klára Krásenská

Jsi v prázdnotě to Bože Ty?
**Spiritualita ve vězeňské poezii Ivana Martina
Jirouse a Jana Zahradníčka**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Josef Bartoň, Th.D.

Praha 2018

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 25. 4. 2018 Klára Krásenská

Bibliografická citace

Jsi v prázdnotě to Bože Ty? Spiritualita ve vězeňské poezii Ivana Martina Jirouse a Jana Zahradníčka / Bakalářská práce / Klára Krásenská; vedoucí práce: doc. PhDr. Josef Bartoň, Th.D. – Praha, 2018. – s. 67

Anotace

Autorka nejprve stručně představuje významné momenty života obou básníků a okolnosti, které doprovázely jejich osudy jakožto politických vězňů ve dvou různých etapách československého komunistického režimu (v 50. a 80. letech 20. století). Hlavní část práce je založena především na analýzách básnických textů Jana Zahradníčka a Ivana M. Jirouse, jež vznikaly v období věznění obou autorů z politických důvodů. Cílem práce je především vystihnout, charakterizovat a porovnat ve jmenovaných sbírkách ty tematické a motivické okruhy, které jsou oběma básníkům společné vzhledem k nápadně podobným životním okolnostem, v nichž se ocitli. Stěžejním sdíleným tématem je zjevně vztah k Bohu v kontextu osobní krize, do níž byli básníci uvrženi. Autorka se tedy soustředí zejména na odhalení a interpretaci spirituálních momentů, jež lze právem chápat jako odraz Zahradníčkova a Jirousova osobního spirituálního prožívání.

Klíčová slova

Jan Zahradníček; Ivan Martin Jirous; česká vězeňská poezie; katolická poezie; spiritualita

Počet znaků (včetně mezer): 150 021

Abstract

First of all, the author briefly introduces some of the most fundamental moments in the lives of both poets and also the circumstances they were facing as political prisoners during the period of 50's and 80's in the communist Czechoslovakia. The main part of the thesis primarily analyses those poems of Jan Zahradníček and Ivan M. Jirous, that were written while both authors were persecuted and jailed by the regime. The aim of this thesis is to characterize and compare those motifs and topics in the prison poetry collections, that are common for both poets, due to similar circumstances, that determined their lives. Nevertheless, the main topic basically connecting all of them discusses poets' relationship with God in the context of personal crisis. The author will concentrate especially on the revealing and interpreting those spiritual moments, that can be understood as a reflection of Jirous's and Zahradníček's personal spiritual experience.

Keywords

Jan Zahradníček; Ivan Martin Jirous; Czech prison poetry; Catholic poetry; spirituality

Poděkování

Děkuji zejména vedoucímu práce doc. PhDr. Josefu Bartoňovi, Th.D. za odborné vedení, ochotu a veškerý čas, který mi nad prací věnoval. Dále děkuji doc. Josefu Hřebíkovi, Th.D., S.S.L. za konzultaci teologických termínů, které se v práci vyskytují.

Obsah

1. Úvod	7
2. Básník za mřížemi	10
3. Ivan M. Jirous.....	18
3.1. Spiritualita	18
3.2. Zatčení, proces a uvěznění	21
4. Jan Zahradníček.....	25
4.1. Spiritualita	25
4.2. Zatčení, proces a uvěznění	28
4.2.1. Zahradníčkovy sešity básní.....	31
5. Interpretace textu.....	33
5.1. Vztah k Bohu	33
5.1.1. Ivan M. Jirous: <i>V úzkostech volal jsem Beránka</i>	33
5.1.2. Jan Zahradníček: <i>Vítězství na praporech, jimiž necloumá vítr</i>	38
5.2. Vztah k přírodní kráse.....	42
5.2.1. Ivan M. Jirous: <i>Andělé, hlohy, divizny / zachraňují mne a pak sny</i>	43
5.2.2. Jan Zahradníček: <i>Ty říkáš mi, že je radost, jež nepřestává</i>	44
5.3. Vztah k blízkým.....	50
5.3.1. Ivan M. Jirous: <i>Myslím na tebe jak ti je / a co dělají děti</i>	50
5.3.2. Jan Zahradníček: <i>Hlavu zvedám (...) k souhvězdí překrásnému / očí mé ženy a dětí mých</i>	53
5.4. Vztah k národu.....	59
5.4.1. Ivan M. Jirous: <i>Ďábel ať opustí náš dům</i>	59
5.4.2. Jan Zahradníček: <i>Così v lidech obludně narůstá, così menší se</i>	60
6. Závěr.....	62
7. Použitá literatura.....	65

1. Úvod

Jména básníků, jimž jsou následující strany věnovány, málokdy vídáme v bezprostřední blízkosti. Zdá se nám, že Jana Zahradníčka a Ivana M. Jirouse dělí mnohem více, než generační propast: Zahradníčka jsme si uvykli vnímat jako typického představitele české katolické poezie, jeho verše snadno chápeme v jejich duchovní dimenzi. Osobnost a tvorba Ivana Jirouse mohla by se na první pohled zdát téměř Zahradníčkovým protipólem; přezdívka *Magor* usazená v popředí mnohých básnickových sbírek, pronikla i do titulu současné nejrozsáhlejší publikace o Jirousově životě: *Magor a jeho doba*¹. Oproti Zahradníčkově pokorné usebranosti zdá se *Magor* evokovat spíše Jirousovo bouřliváctví. Domníváme se ovšem, že čtenář znalý díla obou básníků takto povrchní pohled těžko může sdílet.

Jakkoli byly životní okolnosti, osobnosti a texty Jana Zahradníčka a Ivana M. Jirouse odlišné, oba se ocitli v situaci, na jejímž základě tuto práci stavíme. Básníci se shodně stali obětí komunistického režimu v Československu a byli odsouzeni z politických důvodů. Oba po dobu svého uvěznění skládali básně, které později vyšly ve sbírkách *Dům strach* a *Čtyři léta* (Jan Zahradníček) a *Magorovy labutí písně* (Ivan M. Jirous). Společné jsou i určité okolnosti souběžné jejich uvěznění: oba opouštěli své manželky a malé děti. Zdá se, že právě v těch sbírkách vzniklých ve vězení se objevuje řada témat a motivů, které jsou oběma básníkům společné. Tato práce si tedy klade za cíl tyto podobnosti podrobněji postihnout, popsat a uspořádat.

Za klíčové téma, jímž je tato práce zaštitěna, jsme zvolili *spirituální* aspekt díla obou básníků. Zahradníček i Jirous se hlásili ke katolictví, a ačkoli je toto téma přítomno nejen ve vězeňských sbírkách, tímto prostorem konkrétně vymezeným nesvobodou proniká velmi výrazně a naléhavě. Duchovní vertikálu vztahu mezi člověkem a Bohem zde považujeme za nosnou a zásadní. Vymezené sbírky zde tedy nahlížíme optikou osobně prožívané náboženské víry obou autorů a všímáme si, jak tato víra skrze básnický text reaguje na natolik mezní životní situaci, jakou je nespravedlivé uvěznění.

Termín spiritualita jsme zvolili záměrně také pro jeho přesah vnímání okolního světa. Neomezuje se tedy pouze na deklarovaný vztah mezi jedincem a Bohem, ale onen spirituální prvek proniká do chápání a nazírání mezilidských vztahů i prostředí, které autory obklopuje. Bedřich Fučík se k této problematice vyjádřil ve stati *Ideologie a skutečnost v umění: Je jeden z největších omylů jedné skupiny našich básníků, domnívají-li se, že básník vyčerpá svůj úkol,*

¹ ŠVEHLA 2017

dostává-li se jen k spirituálnímu obsahu věci [...], připravuje se automaticky o ono napětí vytvářené a dané dvoupólovostí světa, o ono drama stále probíhající od země k hvězdám a od nebes k zemi, dostává se do příbuzné situace jako materialista, u něhož je to ubohý popis, zatímco zde je to abstraktní a povětšinou jen estetický verbalismus. Smyslová stránka reality nebyla stvořena zbytečně, tvoří nedělitelnou jednotu s oblastí duchovní, jí přichází v uplatnění, jako zase spirituální obsah dává smysl světu pouhých jevů.²

Samotný text práce je uvozen kapitolou Básník za mřížemi podrobněji nahlížející problematiku uvězněného autora a způsob, jakým se umělecky se situací vyrovnává. Následují faktografické kapitoly uvádějící čtenáře do projevů básníka duchovního života v době před uvězněním, dále pak okolnosti a průběh zatčení a věznění vsazené do kontextu autorova života. Oddíly zabývající se samotnou interpretací textů jsou rozděleny do čtyř částí podle nejvýraznějších tematických celků zpracovávaných sbírek, které jsou oběma básníkům společné. Vnitřní členění jednotlivých těchto oddílů postupuje vždy od výrazně *spirituální* složky (např.: téma je propojeno s modlitbou) až k *profánnímu* pojetí tématu. Chronologie motivického členění uvnitř jednotlivých tematických oddílů je pro větší přehlednost vždy pro oba celky (Jirous – Zahradníček) společná.

V kapitolách zabývajících se interpretací textů záměrně vždy začínáme texty Ivana M. Jirouse. Tento postup jsme zvolili především proto, že Jirousovy texty jsou výrazně kratší oproti Zahradníčkovým; lze tak často citovat celé básně a ne jen skupiny veršů vytržených z dlouhého celku, u nichž je třeba zohlednit celý kontext a komentovat jej. Přihlížíme také k větší srozumitelnosti a jednoznačnosti Jirousových veršů. Jednotlivé jeho básně navíc zpravidla obsahují pouze jedno téma, čímž je snadnější je přehledně zařadit do vymezených tematických oddílů. Zahradníčkovy básně často ve své délce obsahují témat vícero. Z těchto důvodů jsme tedy usoudili, že uvést jednotlivé interpretační oddíly Jirousovými texty tuto práci zpřehlední.

Pro snazší orientaci v textu jsme zvolili následující zkratky básnických sbírek: DS (Dům strach), ČL (Čtyři léta) a LP (Labutí písně). Zkrácené označení Labutí písně používáme záměrně oproti původnímu Magorovy labutí písně. Citujeme-li biblický text, vždy pracujeme s Českým ekumenickým překladem. V kapitole Zatčení, proces a uvěznění (I. M. Jirous) často čerpáme a citujeme z publikace Magor a jeho doba, o jejíž kvalitě se v současné době vedou spory³. Jde však o současnou nejrozsáhlejší a nejkomplexnější práci věnovanou Jirousovu životu, bereme ji tedy v potaz, ovšem s jistou rezervou. Kniha například zcela postrádá

² FUČÍK 2003, 95–107 In: KUČERA 2015, 103

³ ČIHÁKOVÁ 2018

bibliografické citace; v případě, že zdroj nelze jinak dohledat, komentujeme tuto skutečnost v poznámce pod čarou. Také v případě Zejdovy publikace *Byl básníkem!*⁴ jsme v průběhu práce zjistili, že jeho četné citace Zahradníčkových dopisů leckde neodpovídají skutečné dataci uvedené ve výboru těchto vězeňských listů *Mezi nás prostřena noc*⁵. V několika případech jsme odhalili chybně určenou dataci nejen v řádu dnů/měsíců, ale dokonce let.⁶ V datování všech dopisů považujeme za směrodatnou zmíněnou edici *Mezi nás prostřena noc*.

⁴ ZEJDA 2004

⁵ ZAHRADNÍČEK 2008

⁶ Např. v dopise, v němž Zahradníček reaguje na zprávu o manželčině těhotenství, Zejda uvádí datum 27. září 1957, přičemž dcera Marie se narodila 1. června 1957. Edice *Mezi nás prostřena noc* uvádí datum dopisu 27. září 1956

2. Básník za mřížemi

(...)

Jaký div, jaký div

že srdce vězňů za sedmerým zdivem, za sedmerou mříží

jsou svobodná a povívají co korouhve vánkem

při eucharistickém průvodu ulicemi měst budoucnosti

Jaký div, že biskupi, knězi a jáhni

nešlapou svůj těžký kruh žalářní v hábitech hanby

ale oděni v oslňující hvězdný třpyt její slávy

v třpyt světla slávy

Nenávistí jí neudusí, peklem ji neudupou

Je vždycky... Je všude...

Těmito verši je uzavřena báseň Jana Zahradníčka *Spálený kostel* ze sbírky *Čtyři léta*.⁷ Jako vlna kypí celá báseň ke svému zpěněnému vrcholu: hlubokému okamžiku užasnutí nad lidským nitrem, jehož svoboda zůstává nedotčená a nedotknutelná natolik, že může *povívat, co korouhve vánkem*, oděná ne tíhnou hanby, ale *hvězdným třpytem slávy*. Tento obraz se otevírá závěrem skladby opisující ruiny opuštěného chrámu, vraku, který zůstal vydán na pospas přírodním živlům. Podléhá jakési něžné korozi, která se jakoby téměř ostýchavě snažila o náhradu za pozbylou krásu a slávu toho místa: místo svíce tu plápolají divizny, místo korouhví břízky, místo duchovně sytícího Chleba-eucharistie tu přebývá srpnová vůně zralých plodů, místo člověka klečícího na dlažbě se mezi rozpukaným kamenem skrývají hraboši. Je to první náznak, že tento zdánlivě odvržený chrám přeci není zcela bez naděje. A vlna se zvedá výše: *i prázdnem tvé opuštěnosti hučí ten příboj zpěvu* (ČL, 17) a je to zpěv církve jako propojujícího společenství, které překlenuje jakékoli hranice a kdokoli, ať je sebeopuštěnější, sebeztracenější, si může být jist, že vyslovuje-li modlitbu, je tímto společenstvím duchovně obklopen a nesen, protože *Vždycky a všude kdosi prosí, kdosi díky vzdává a to je Církev / ta každou chvíli začínající slavnost, jež konce nemá*. (ČL, tamtéž) A tak chrám–spálený kostel není sám a na základě novozákonního verše z prvního listu Korintským: *Či snad nevíte, že vaše tělo je chrámem Ducha svatého, který ve vás přebývá a jež máte od Boha?* (1 Kor 6,15), tak můžeme věřit, že není sám ani chrám–člověk. Jak přiléhává je tato synekdocha, jejíž obsah je přenesen

⁷ ZAHRADNÍČEK 1969

z opuštěného prostoru určeného k setkání mezi lidem a Bohem na jednotlivce, jehož nitro je také místem duchovního setkávání! Stojí tu vedle sebe chátrající troska prostoru, který kdosi opustil, a vězně, který za mřížemi, vytržen a opuštěn, podobně vnějšně chátrá. Jaký smysl vůbec jeho přežívající existence může mít? Jaksi troufalá, téměř dětsky odhodlaná víra, kterou tento text přináší, je však neoblomná: nejsi sám a tvoje nitro je svobodné, přestože tvé tělo je třeba *za sedmerou mříží* (ČL, 17).

Básnické sbírky Jana Zahradníčka a Ivana Martina Jirouse, které se staly jakýmsi hmatatelným plodem mnohaletého utrpení prožitého v československých vazebních i pevných věznicích, jsou zjevným důkazem této *nepřerušené písně*⁸, volnosti ducha a obdivuhodné vnitřní síly. Jak už jsme zmínili, lyrický subjekt zkoumaných vězeňských sbírek, kterého v obou případech můžeme ztotožnit se subjektem autorským, však napříč básnickými skladbami čelí pochybnosti, není-li jeho existence zcela marná, pokud tímto způsobem zbavená svobody. Výše zmíněný obraz spáleného kostela, kterého jsme se dotkli podrobněji, však není jediným svého druhu: v Zahradníčkově básni *Poslední růže* čteme verše o těchto vězeňských letech prázdných, *jak oříšky ztrouchnivělé, / jimiž veverka pohrdají* (DS, 106). Jirous se tématu marnosti věnuje zejména ve čtvrtém oddílu *Labutích písní* *My lovers are over the oceans* – ocitujme za všechny výmluvné: *Zatímco za mne v refektáři / modlí se s Brikciusem Tomáš / smějí se mi dny v kalendáři: / zůstal jsi tady – tak to máš!* (LP, 59).

Přesto ani jeden z básníků ke svému uvěznění nakonec nezaujímá postoj hořkosti a lítosti, který by onen čas za mřížemi odvrhl jako zbytečný a ztracený. 5. září 1951 z vazební věznice v Brně Jan Zahradníček píše v dopise manželce: *Myslím na své básně, které jsem kdy napsal a snad ještě napíši, a opravuji při tom celý svůj život. Bylo v něm potřeba mnoho pozměnit a předělat a teď se mi naskytla ta příležitost. Věř, drahá Mařenko, že co se děje, dobře se děje.*⁹

O devět let později, téměř na den přesně (4. června 1960), v době, kdy už je definitivně propuštěn, si zapíše do deníku pasáž převzatou z dopisu Miloši Dvořákovi, psaného dříve toho dne: *Ale přesto nelze říci, že tamto nebyl život, že těch devět let je v mém životě devět prázdných ztrouchnivělých oříšků, jimiž veverka pohrdají, jak je to napsáno v jedné básni. Byl to život svého druhu a snad někdy intenzívnější, než ten normální život venku, a především – patří už to k mému životu. Kdyby mi někdo nabízel, že mohu těch devět let svého života vyškrtnout a být*

⁸ FRANCL 1980

⁹ ZAHRADNÍČEK 2008, 10

*takový, jaký jsem byl předtím, myslím, že bych odmítl, protože bych nechtěl za žádnou cenu už být takovým člověkem, jakým jsem byl před svým uvězněním.*¹⁰

Roku 1985 byl ve čtvrtém čísle Kritického sborníku 5 otištěn rozhovor s Ivanem Martinem Jirousem *Na poklepávání po ramenou by zahynula jakákoli kultura* z října téhož roku. (V listopadu 2013 uspořádal na půdě FAMU stejnojmennou konferenci *Revolver Revue*) Petruška Šustrová, která původní rozhovor vedla, zde pokládá otázku týkající se potenciálního pocitu křivdy, který by Jirous mohl prožívat ve vztahu ke svému věznění. Cítujeme zde plné znění otázky a tu část odpovědi, která bezprostředně souvisí s naším tématem.

A ty máš sám pocit – přes všechnu nespravedlnost rozsudků a nesmyslnost obvinění –, že jsi seděl jaksi po právu?

*(...) Že jsem seděl po právu, o tom jsem přesvědčen, ovšem z důvodů vědomí své vlastní viny před Bohem. Považuji svoje tresty za určitou úlevu, protože my katolíci věříme v takzvané časné tresty a věčné tresty. Časné tresty jsou ty, které se dají odpykat ještě ve zdejší životě, a je naděje, že o to míň budeme trpět potom, po smrti. Čili všechny tyhle tresty byly pro mě milost. Ovšem ze strany Boží. Establishment tam vystupuje jako trapný zprostředkovatel.*¹¹

Na základě těchto úryvků tedy lze vytušit, že pro oba básníky byla tato mezní zkušenost nespravedlivého či zcela vykonstruovaného obvinění a uvěznění, v Jirousově případě opakovaného, ve své podstatě jakousi zkušeností proměňující, dokonce natolik zásadní, že by se jí zpětně nevzdávali, a hrála v celku jejich života nezastupitelnou roli. Uvědomujeme si téměř s bázni, že skrze schopnost vnitřního vzepětí a napřímení, dokonce opakovaného zápasu o napřimování se, byli tito lidé schopni přetvořit svou vězeňskou existenci do skutečně tvůrčího činu vědomě prožívaného života. Života, který nerezignoval na kultivaci vlastního myšlenkového světa, reflexi minulosti, prožívání viditelné i neviditelné přítomnosti, vnímavost pro duchovní skutečnost; to vše vtělené zejména do tvorby pečlivě uchovávané v paměti. *Přitom je nutno poznamenat, že samotný fakt plnohodnotné umělecké reakce na tyto fatální okolnosti života není něčím samozřejmým,*¹² komentuje docent Wiendl v publikaci *Vizionáři a vyznavači*.

K Jiřímu Stránskému, kterému bylo v době zatčení teprve 21 let, pronesl ve vězení Zahradníček slova podtrhující toto rozhodnutí pro život i v situaci zdánlivě kvalitní životní zkušenost nepřipouštějící: *Je několik způsobů, jak se dívat na své věznění. Ber ho jako sen, ze kterého se jednou probudíš. Nebo jako provizorium, které jednou skončí. Nebo jako čekárnu*

¹⁰ ZEJDA 2004, 128

¹¹ JIROUS 1997, 503

¹² WIENDL 2007, 239

*na propuštění. Ale já bych ti radil ten čtvrtý způsob. Ber ho jako blbou, ale přece jen součást svého života. Nemohl jsi udělat maturitu, ale tady je spousta chytrých a moudrých lidí, tak je poslouvej, studuj, jdi i na vysokou školu.*¹³

Díky komunistickým výpadům a perzekuci namířené proti umělcům a vzdělancům se prostor věznic bezpochyby stal mimo jiné velmi specifickým místem, kde bylo možné přijít do úzkého kontaktu s lidmi ochotnými sdílet své vědomosti, schopnosti a myšlenky s druhými. Každopádně se rodila potřeba vyplnit čas něčím smysluplným: ve valdické kartouze se stal jakýmsi organizátorem vzdělávacího systému Oto Mádr. Jeho zásluhou mohli kněží poslouchat na brusírně přednášky profesorů Pluhaře a Zvěřiny. Na kněžském oddělení probíhaly současně kurzy a přednášky v rámci tzv. *katolické univerzity*.¹⁴ Mezi vězni se ovšem konaly přednášky z nejrůznějších oborů, sdílely se znalosti cizích jazyků nebo se sloužily mše. Ivan Martin Jirous se ve Valdicích intenzivně učil latinsky. Tvorba poezie je nicméně aktivitou, která má sílu pronikat poněkud hlouběji, než pouze intelektuální složku mysli a můžeme zde hovořit o terapeutické funkci duševní i duchovní.

Poezie se tak mohla stát jakýmsi záchranným lanem, kterého bylo možno se zachytit nejen ve chvílích, kdy se člověk propadal do vlastní bolesti a nenaděje natolik, že by mohl ohrožit vlastní život, ale také v extrémních podmínkách samotek nebo korekcí, kde *byl vězeň prost jakéhokoliv kontaktu s ostatními lidmi, často byl fyzicky ubitý, a proto bylo o to důležitější vynalézt pro zdeptanou mysl jakoukoli činnost, která by mu pomohla zachovat si zdravý rozum. Poddát se celé situaci by mohlo mít, a někdy i mělo, neblahé důsledky (kupříkladu zešílení, spáchání sebevraždy)*.¹⁵ Jan Zahradníček nejkrutěji prožíval právě dny strávené na samotce. Při hospitalizaci v třebíčské nemocnici vypověděl: *Nejhorší ze všeho byla pro mne samovazba. Tu jsem moc těžko snášel. Různé šmouhy, které bylo vidět na zdech cely, proměňovaly se mi v podoby, které se pohybovaly, které mluvily, gestikulovaly, a já jsem musel vynakládat co největší úsilí, abych si uchoval vědomí o své totožnosti, abych věděl, kdo jsem a kde jsem a co tu dělám. Byl to vlastně stav na pomezí šílenství*.¹⁶ O této zkušenosti vypovídá báseň Slunce v cele ze sbírky Dům Strach, kdy do této *schránky tmy, bídy, úzkosti zoufalé* (DS, 17), kde je *k zalknutí prázdno* (DS, tamtéž) padne několik paprsků slunce a vytrhne na okamžik temný prostor i vyčerpanou a rozlámanou lidskou duši z děsivého blouznění, v němž všechno se zdá ožívat a skutečné s neskutečným nebezpečně splývá. Je to úleva, když může básník prohlásit:

¹³ BLECHOVÁ 2006, 20

¹⁴ JOHN 2009, 108

¹⁵ ČÁSLAVOVÁ 2009, 68

¹⁶ ZEJDA 2004, 128

Jsou to jen čmáranice. Jsou to jen klikyháky? (DS, tamtéž). Ani jakési odkouzlení, jaké by světlo mohlo způsobit, nemá dostatečnou moc, aby duši přesvědčilo pouze o fádni špíně na stěnách, která rozjitřenou duši a fantazii tolik týrá. Klikyháky *přece žijí a naskakují zde ze skvrn a pupenců* (DS, tamtéž). V hlavě hučí a na duši téměř fyzicky doráží vjemy, zvuky, bytosti, které se po člověku divoce sápu, a nelze uniknout: *Spiš, probudit nemůžeš se tím hrozným snem trápen* (DS, 18). Jedinou záchranou je zde vzepětí se k Bohu, který jediný je schopen vytrhnout duši z hrůzy šílenství a z temnoty, kde profánní světlo nemá žádnou moc: *Ó Pane, (...) vzbud' spáče, vzbud' spáče / ať z tmy příšer, jež nejsou, do trávy vržen na tvůj břeh, / z věcí rousnatých raduje se, z jitra, jež rosou vře* (DS, 18).

Vidíme-li takto téměř k šílenství vybičovanou lidskou duši, vnímáme také onu absolutní nutnost, potřebu přežít, uchránit se, vynalézt způsob, jak odolat. Ze zkušenosti vězňů mohlo jít o modlitbu, opakování naučených znalostí, nebo právě tvorbu poezie, která měla své nesporné výhody praktické (*Literature, unlike other artistic categories, can be produced almost everywhere, in any life situation. Any old piece of paper and a pencil will do, sometimes the author's memory is enough*¹⁷ – a mimo hranice lidské paměti o ni nebylo možno nijak přijít) i duchovní. Ke skládání básní se tak uchylovali i „laici“, kteří až do svého uvěznění s literaturou neměli žádnou nebo minimální zkušenost, rozhodně ne jako profesionální tvůrci. Vznikala zde původní poezie, jež byla velkou vzpruhou pro vězně, z nichž mnozí před uvězněním básním pozornost nevěnovali. Tato vězeňská poezie prohlubovala jejich duchovní prostor, dávala jim sílu k dalšímu životu za mříží i ke vzdoru. (...) *Vedle známých básníků psali verše jedinci, kteří vyprodukovali jen několik, nebo jednu báseň, ale tyto osobité verše byly pro ně velikou oporou a vodítkem z noci smrti k jitra života.*¹⁸ Poezie jako vodítko ze smrti do života. Poezie jako jakýsi hybatel a zprostředkovatel naděje, nositel autentické duchovní zkušenosti. Poezie jako prostor, v němž je možné lépe než kdekoli jinde vyslovit jisté věci, které jsou v běžném psaném i vyřčeném slovu nevyslovitelné, protože pouze v kontextu básně jsou napojené na svůj symbolický význam natolik křehký, že jej jakákoli snaha o konkrétnost zabíjí. Salesiánský kněz Ladislav Heryán píše, že *je nesmysl chtít 'vykládat' poezii.* (...) *Poezie je jenom prostředkem, který nás chce zavést do jiného světa,...*¹⁹ a v rozhovoru pro DVTV²⁰ dokonce říká, že poezii vnímá jako tu nejduchovnější literaturu: *Básník – to je duchovní bytost. Žije ve světě, ten svět*

¹⁷ ČÁSLAVOVÁ 2013, 33

¹⁸ ČÁSLAVOVÁ 2009, 69

¹⁹ HERYÁN 2016, 128

²⁰<https://video.aktualne.cz/dvtv/pri-msi-hraju-v-kostele-na-kytaru-u2-nebo-green-day-lidi-to/r~106a8b8cflb211e581d2002590604f2e/?redirected=1523955922>, vyhledáno 17. 4. 2018

jím prochází a text, který je výsledkem tohoto procesu, má člověku pomoci dostat se skrze konkrétní slova za jejich význam, do oné duchovní, nevyslovené a nevyslovitelné skutečnosti. Francouzský kněz a filosof Henri Brémond dokonce pracuje s intuicí, že modlitba a poezie jsou dva hlasy patřící do téhož jazyka – *který má schopnost sklenout oblouk styku s hlubokou vnitřní zkušeností, jinak nedosažitelnou.*²¹ Básnické slovo považuje za mimořádné, protože schopné jakéhosi hlubokého, neměřitelného smyslu, pro jehož zachycení a poznání používá metaforu zkušenosti s plaváním: *Můžeme se naučit plavat? Zdá se, že ne. Plavat, to je koneckonců nedotýkat se dna, a tento úkon důvěry se nenaučí ani se nevynutí. Sama voda, která nás nese, opravňuje k důvěře, kterou k ní máme. Člověk se nenaučí plavat, ale jednoho dne, uprostřed lekce nebo na konci dvacáté, zjistíme, že se nepotápíme, i když jsme ztratili půdu pod nohama, a že se hýbeme kupředu, aniž bychom kráčeli.*²² Jeho teorie o úzkém propojení mezi poezií a mystikou nejsou bezrozporné, přesto se domníváme, že je pro tuto úvahu jeho nazírání básnického textu podnětné a inspirativní zejména v kontextu mezní situace lidského života, který pozbývá veškeré naděje, čelí krutosti, prázdnotě a ošklivosti. O poměrech valdického vězení v 80. letech Jirous napsal: *Nikdo neseděl v tak extrémních podmínkách devalvovaného lidství – ani v padesátých letech.*²³ O nitru zdeptaném ošklivostí vypovídají i tyto Jirousovy verše z Labutích písní, ne nepodobné Zahradníčkově samovazební modlitbě: *Má milá! Scénérie jak od Dickense, / v ní tlamy jako z Gogola / vidím jen kolem dokola. / Andělé, hlohy, divizny / zachraňují mne a pak sny, / v kterých se jako v placentě / schoulený ukřívám* (LP, 25–26).

Přesto je tvůrčí vzmach, jakým je bezesporu tvoření básní, kdy autor nahlíží do hloubky svého nitra a poodkrývá i „nitro“ věcí, prostoru a událostí, které jej obklopují, sám výrazným úkonem naděje. Zlomený a zoufalý člověk zpravidla mlčí, nevyvíjí energii k jakékoli polemice s vlastním osudem. Básník Petr Hruška postihuje hluboký smysl této skutečnosti: (...) *že je psaní básní samo o sobě nadějí, o tom jsem zcela přesvědčen. Báseň je vyslovení, nebo vyslovení se, nebo dokonce vyslovení se k někomu. A to jsou všechno kategorie, ve kterých vám musí nutně jít o svět, jinak byste to neudělal. Můžete napsat černočernou, nejdepresivnější báseň – zdánlivě absolutně bezvýhodnou. Ale už jen to, že jste ji vyslovil, vás prořikává. Prořikáváte se z nulového stupně naděje. Protože kdyby se člověk potácel v naprostém dnu, tak se domnívám, že zároveň přestane mluvit. Dostávat svět do slov, pokoušet se ho vyslovit, je prořeknutí se z určité mikronaděje, že tu může být někdo, pro koho má smysl to vyslovit.*²⁴

²¹ SPADARO 2011

²² Tamtéž

²³ JIROUS 2005, 314

²⁴ DEMELOVÁ, ZBOŘIL 2017

Toto „prořeknutí“ ve stavu temnoty se tedy stává aktivním vnitřním výkonem. O nutnosti tohoto počínu pro přežití ať už duševní, duchovní nebo fyzické (ačkoli z mnohých zkušeností víme, jak úzce jsou tyto jednotlivé složky propojeny a skomírání jedné vede nutně ke skomírání druhé), píše také rakouský neurolog a psychiatr Viktor Emanuel Frankl. V knize *A přesto říci životu ano* (Karmelitánské nakladatelství 2006), popisuje jisté mechanismy vězeňské psychiky, které se v lágru rozvíjí. Jedním z vnějších útoků na věžňovu duchovní svobodu je právě snaha zbavit jej individuality, která může vyústit až do úplné ztráty smyslu celé jeho existence. Frankl je přesvědčen, že *člověk může být vnitřně silnější než vnější nepřízeň osudu, a to nejen v koncentračním táboře. Člověk je všude konfrontován se svým osudem, všude je stavěn před rozhodnutí udělat z pouhého stavu svého utrpení aktivní vnitřní výkon.*²⁵ A zároveň nepochybuje o smysluplnosti života i tajemném smyslu utrpení. Podobně jako Jan Zahradníček nalézá nedotknutelnou vnitřní svobodu i v prostoru utrpení a nesvobody, potvrzuje jeho zkušenost i svědectví Franklovo: *Vždy, i v té nejextrémnější situaci, je v člověku prostor svobody. (...) I když je radikálně omezen, může volit odpověď na svůj osud. (...) Každý den a každá hodina v lágru dávaly tisíce příležitostí k vnitřnímu rozhodnutí, jež bylo rozhodnutím pro nebo proti propadnutí člověka těm okolním silám, které hrozily uloupit mu to nejvlastnější – jeho vnitřní svobodu (...).*²⁶ V prostředí koncentračního tábora byla ztráta nebo uchování si této vnitřní svobody a vůle k životu otázkou zachování života nebo rychlé smrti, což se nemuselo nutně projevit jako dobrovolné rozhodnutí vzít si život, nýbrž jako jakési přitakání smrti, která na sebe v takto extrémních podmínkách zpravidla nenechala dlouho čekat. Fyzicky zesláblá, podvyživená a podlomená bytost, kterou při životě držela skutečně jen síla vůle, nyní ztrácí i toto poslední stéblo a podléhá nemoci nebo vyčerpání. *Kdo z nás ví, jaké vnitřní souvislosti existují mezi myslí člověka a odolností jeho organismu, mezi odvahou a nadějí (resp. beznadějí) a imunitou organismu, ten také pochopí, jak smrtelně může působit pád do beznaděje a sklíčenosti.*²⁷

Rádi bychom také poukázali na Franklův postřeh, který souvisí také s naším tématem: totiž, že vězni slabší fyzické kondice a citlivější duše, *uvyklí z domova bohatému duchovnímu životu, což oba ústřední básníci této práce zcela jistě byli, budou proto i navzdory svému poměrně jemnému založení prožívat nelehkou situaci v lágru sice bolestně, přece jen však s méně destruktivním dopadem na svého ducha než ostatní. Neboť právě jim se v tomto strašném prostředí otvírají dveře k návratu do království duchovní svobody a k bohatství jejich duše.*

²⁵ FRANKL³ 2006, 80

²⁶ Tamtéž

²⁷ FRANKL³ 2006, 88

Frankl zde postihuje jistou tendenci, kdy *lidé s křehčí konstitucí přečkali lágr leckdy lépe než lidé robustnějšího založení*.²⁸

Na stránkách této práce se pokusíme nahlédnout nejen, jak „lana básní“ vyvěrající z vnitřního života a osobně prožívané spirituality pomáhala oběma vězněným básníkům čelit utrpení, ale jak je byli schopni přetvořit v jakousi zachraňující krásu, která ani přes prohlubující se propast historického času neztrácí na své síle. Jakýkoli dnešní i budoucí vnímatel, octne-li se sám a trpí-li, může být takto pozvedán do naděje rozkvétajících trosek kostela, andělů, hlohů i divizen, do neviditelného společenství všech, kteří kdy prosili, doufali a zápasili o Život, tak jako Jan Zahradníček a Ivan Martin Jirous.

²⁸ FRANKL³ 2006, 50

3. Ivan M. Jirous

3.1. Spiritualita

O Ivanu M. Jirousovi jsme patrně zvyklí uvažovat jako o autorovi katolického vyznání. V následující kapitole se pokusíme alespoň zhruba nastínit vývoj i průběh vztahu k této spiritualitě, a některé její nejvýraznější aspekty, jak se u básníka projevovaly.

Jirous, který většinu svého života používal křestní jméno Martin, křesťanství dlouho odolával. Z dětství mu utkvěla vzpomínka na přednášení mariánských básní, v dospělosti získal k náboženství odpor. Výrazný zlom však přišel v době, kdy v kostele Panny Marie Sněžné na Jungmannově náměstí v Praze kázal páter Zdeněk Bonaventura Bouše (1918–2002). Na dobu, kdy Jirous žil s první manželkou v Ječné, v bytě Němcových, vzpomíná: *Dana i Jiří Němec, jejich sedm dětí i moje první žena Věra odcházeli do kostela k Panně Marii Sněžné (...). Vždycky mi bylo strašně líto tam zůstat sám, až jednou povídám: Půjdu s váma. ' Všichni se rozzářili, ale já hned dodal: Křižovat se nebudu. ' Oni, ať si tam dělám, co chci. Páter Bonaventura zahajoval nedělní kázání, rozhlídl se kolem a říká: Doufám, že tady není nikdo, kdo sem přišel splnit svou nedělní povinnost. ' To bylo pro mě satori! Uvědomil jsem si, že v takovém kostele být můžu.*²⁹ Jak píše také Martin C. Putna, ve farnostech pátera Boušeho se tehdy scházeli reformně naladěni katoličtí intelektuálové a to nejen u Panny Marie Sněžné, ale později také v Záběhlicích. Putna v článku o vztahu mezi undergroundem a křesťanstvím³⁰ zmiňuje také, že v dobách komunistické represe se v „podzemí“ octly samy církve a stály tak náhle blíže právě undergroundu, než *mlčící většině*. Při jednom setkání s Anastázem Opaskem, později arcipatem břevnovského kláštera, Jirous poznamenal: *„Vy kněží, vy jste to zavření potřebovali jako prase drbání.“ On na to: „Máte naprostou pravdu, my do té doby vůbec nevěděli, co je život. Žili jsme uzavřeni, v těch našich klauzurách v kláštorech.“*³¹

Byl-li Jirous později tázán, bez okolků se hlásil ke katolictví. V několika rozhovorech vzpomíná, jak na dotaz po své církevní příslušnosti reagoval: *Kdysi se mě někdo v přítomnosti Juliány (to ještě nebyla moje manželka) ptal: „Ty jseš taky katolík?“ Já mu odpověděl: „Jo, katolík je ten, kdo ví, že žije v hříchu!“ A Juliána na to, že to je nejkrásnější definice katolicismu, kterou kdy slyšela.*³² Snad tato slova můžeme číst v kontextu jakési pokorné ironie, s níž básník

²⁹ GREGOR 2011

³⁰ PUTNA 1993

³¹ GREGOR 2011

³² GREGOR 2011

na sebe sama nahlíží. Zároveň však nešlo o nekritický vztah, jak Jirous vícekrát uvádí. Opustit mši při kázání, které mu vadilo, nebylo výjimkou: *Jsem katolík, ale nemám rád některé formy katolicismu, například jsem už mnohokrát při kázání odešel z (...) kostela.*³³

Začátkem roku 1993 publikoval Martin C. Putna článek *Mnoho zemí v podzemí* s podtitulem *Několik úvah o undergroundu a křesťanství*. Citací ze statě *Žijte složitě* (Vokno 23/1991) podpírá myšlenku, že přestože jednou z výrazných charakteristik konvertity undergroundu bylo přesvědčení, že je *Ježíš s námi, že s námi chodí do hospody, na koncerty, do školy, že je s námi, když se modlíme, když rodičům ukradneme auto, když po nás jdou poliši, když souložíme, že je s každým, že se s námi hádá, ale rozhodopádně nás má rád*³⁴, etika jako taková byla často kamenem úrazu. Putna uvádí, že existovala poměrně široká škála postojů, které k této problematice mohl křesťan z undergroundu zaujmout. Buď lze prohlásit, že situace *podzemí* je natolik specifická, že pro ni etické nároky a měřítko běžného světa neplatí, nebo tyto nároky v člověku vyvolají takový pocit neúnosnosti a nevyhnutelného selhání, že se rozhodne raději k ničemu nezavazovat. Další možnost, kterou Putna předestírá, je právě postoj vědomého hříšníka. Tedy křesťana smířeného se svou slabostí a neschopností dostat ideálu Kristova života, že už na jakékoli snahy v podstatě rezignuje a svým okolím je tak přijímán, (...) *neboť na vždy čisté (a už tím implicitně povýšené nad „špinavé androše“, aniž by se chtěli sami vědomě povyšovat!) kazatele morálky není v undergroundu nikdo zvědav.*³⁵ Zdá se, že Putna se právě s tímto postojem Jirouse – jakožto „katolického“ básníka undergroundu – ztotožňuje a z Jirousova díla cituje časté prosby o Boží odpuštění. Svě hříšnosti si je vědom natolik, že v několika básních vyjadřuje přesvědčení, že po smrti bude zapotřebí, aby prošel očištěním, a sám o sobě vyznává: *Ano, jsem katolík, ale velice hříšnej.*³⁶

Další výraznou součástí Jirousovy spirituality byla úcta k Panně Marii. Při vzpomínce na dětství se mu vybavují básně s tímto tradičním kultem spjaté a týž motiv dále prorůstá výraznou částí jeho tvorby. Ladislav Heryán, salesián a kněz, při kázání na Jirousově pohřbu v Kostelním Vydří vzpomíná: *Miloval zejména Pannu Marii a častokrát, když jsem ho vezl autem, chtěl, abychom spolu zpívali mariánské písně.*³⁷ Zvláštní vztah důvěry a blízkosti dokládá mnoho Jirousových básní; za všechny uvádím následující verše: *Seděl na zídce / kostela Matky Boží / v srdci hloží / v hlavě vymeteno / v zdech opuka // Srdce mi puká / jen Tvoje jméno / mě*

³³ MLEJNEK 2005

³⁴ PUTNA 1993

³⁵ Tamtéž

³⁶ TICHÝ 1990

³⁷ HERYÁN 2011, 148

*zachraňuje // Ultima in mortis hora / Filium pro nobis ora.*³⁸ Maria jako stále přítomný zdroj naděje, o níž je možno nejednou vyznat *Nikoho neopustí / ta, která se za mne přimlouvá.*³⁹

Jirousovo prožívání vztahu k Bohu se mnohdy snoubí také s jeho pověstnou zběsilostí a prudkostí. Sám o sobě koneckonců prohlásil, že píše také texty rouhačské. *Ostatně říká se, že rouhat se může pouze člověk věřící. Když se takzvaně rouhá člověk nevěřící, tak si o něm člověk pomyslí, že je chudák, protože neví, o čem mluví.*⁴⁰ Vzpomínka Ladislava Heryána je v tomto případě ilustrativní: *Po jedné bohoslužbě na trutnovském festivalu Martin stál pod pódiem a po mém závěrečném požehnání zvolal: ‚Pochválen buď největší čurák Ježíš Kristus!‘, ‚To si necháš libit?‘ zeptal se mě někdo překvapeně. Ale já jsem věděl, jak to Martin myslel. My, uhlazení křesťané, si ani nedovedeme představit, s jakou nenávistí s Ježíšem jednali jeho nepřátelé. Jakými slovy ho museli častovat. Jaký to byl hajzl pro ně. To by papír evangelia neunesl. Martin řekl o Ježíšovi to, co o něm říkali jeho největší nepřátelé a řekl to jako jeho služebník, který se s ním ztotožnil, protože jen skutečně Kristu oddané čisté srdce může vyřknout něco tak strašného.*⁴¹ Snad „čisté srdce“ neznamena srdce bezhříšné, ale podobně jako toto blahoslavenství vykládá i páter Heryán, jde o srdce, které bytostně a odvážně odmítá zlo, zřiká se ho a přimyká se k Bohu, zcela závislé na něm. Tak také při onom pohřebním kázání Heryán Jirouse připomíná jako člověka, který byl na Bohu závislý existenciálně i duchovně: *Martinovo nejoblíbenější evangelium bylo: Nemůžete sloužit Bohu i mamonu; hledejte nejprve Boží království a vše ostatní vám bude přidáno (Mt 6,24 a 6,33).*

Na závěr tohoto oddílu připomeňme slova, jimiž básník a grafik Erik Jakub Groch dva roky po Jirousově smrti uzavírá první vydání sbírky *Úloža* (pro nakladatelství Torst je připravil Martin Machovec): *V jednej práci spomína Viktor E. Frankl človeka podstatne odlišného od človeka úspechu, od homo sapiens, ktorý poznáva a myslí len v dvoch kategóriach: úspech a neúspech. Naproti tomu kategóriami homo patiens, ako takýto druh človeka Frankl pomenoval, už dávno nie sú úspech a neúspech, ďaleko viac sa pohybuje medzi kategóriami naplnenie a beznádej. Spomínam to, pretože Martin bol stelesnením takéhoto homo patiens. Nie svojou povahou, ale vzácnym darom vedomia si svojej bezmocnosti bez Boha. Po slovensky sa tomu hovorí pokora. (Erik Jakub Groch, 7. marca 2013, *Uloža*)*⁴²

³⁸ JIROUS 2004, 81

³⁹ JIROUS² 2007, 594

⁴⁰ MLEJNEK 2005

⁴¹ HERYÁN 2011, 146

⁴² JIROUS 2013, 62

3.2 Zatčení, proces a uvěznění ⁴³

V úterý 10. listopadu 1981 v šest hodin ráno byla u Jirousů doma provedena domovní prohlídka, Jirous zatčen a převezen nejprve do policejní vazby v Ústí nad Labem, později do Litoměřic. Tentýž den proběhla domovní prohlídka v bytech dalších čtrnácti lidí a proti pěti z nich, včetně Jirouse, bylo zahájeno trestní stíhání.

Jirous byl obviněn z psaní článků do samizdatového časopisu Vokno, jehož nové číslo na podzim pomáhal připravovat, přestože žádný z deseti publikovaných textů, jejichž byl autorem, nebyl ani vulgární, ani politického charakteru. Vesměs šlo o kulturní recenze. Časopis byl však vnímán jako nelegální a protispolečensky zaměřený. Až do soudního procesu, který se konal v červnu roku 1982, byl Jirous držen ve vazbě v Litoměřicích. Z oněch pěti odsouzených byl Jirousovi uložen nejtvrdší trest: tři a půl roku ve třetí nápravněvýchovné skupině, které si měl odpykat ve valdické věznici, a po propuštění na svobodu ho čekaly ještě dva roky tzv. ochranného dohledu.

Do Valdic byl Jirous převezen 5. října 1982. Ocitl se tak v areálu bývalého kartuziánského kláštera, v 17. století založeného Albrechtem z Valdštejna. Za vlády císaře Josefa II. však došlo ke zrušení kláštera, jehož areál začal sloužit jako vězení pro těžké zločince. Tuto jeho funkci převzal také komunistický režim; umístování sem byli také recidivisté, což byl právě Jirousův případ. Klášternímu areálu dominoval barokní kostel Nanebevzetí Panny Marie, jehož interiér byl upraven pro potřeby vězeňské práce. Díky dřevěnému patru vestavěnému do hlavní lodi kostela, zabraly dílny dvojnásobnou pracovní plochu. Vězni sem byli odváděni na osmihodinové směny, které byly drženy také o víkendech a svátcích. Z cel na pracoviště byli vězni odváděni denně o půl šesté ráno; Jirous byl přidělen na pracoviště bižuterie, kde pinzetou navlékal kroužky sloužící k zapínání řetízků. Na konci každé směny se pak hotové výrobky vážily: nesplnění nastavené normy mohlo znamenat *krácení stravenek na přídavky jídla, snížení kapesného, zákazy návštěv nebo balíků*⁴⁴. Po práci následovala rozcvička a povinné politické přednášky, z nichž byl nicméně Jirous posléze uvolněn, protože *bachaře vyváděly z míry jeho dotazy*.⁴⁵

Jirous byl ve Valdicích umístěn na celu, kterou s ním sdílelo dalších dvacet čtyři vězňů. Celu nebylo možno opustit jinak než organizovaně a pod dohledem bachařů. *Spalo se na*

⁴³ Srov. ŠVEHLA 2017

⁴⁴ ŠVEHLA 2017, 440

⁴⁵ Tamtéž

*kovových palandách ve dvou patrech nad sebou. Mezi dvěma palandami byl malý stůlek a dvě židle. (...) Na cele byl jeden záchod oddělený v uzavřené kukani.*⁴⁶ Pevný denní režim znamenal budíček o půl páté ráno a večerku v devět hodin večer, kdy se zhasínala světla. Díky tomu, že Jirous spal na palandě u okna, kterým do cely proudil svit zářivek z vězeňského dvora, však mohl dlouho do noci číst. Ve Valdicích fungovala vězeňská knihovna, z níž bylo možno každý týden zapůjčit dva tituly. Jirous jejích služeb hojně využíval i díky výměnnému obchodu s ostatními vězni, kteří nečetli. V dopisech Julianě se o svých čtenářských zážitcích zmiňuje: *Mám pěkný knížky, francouzskou symbolistní poezii, Zuřivýho Rolanda, Mickiewicze, Stendhala, nevím ani, co mám číst dřív.*⁴⁷ Díky vězeňské knihovně se Jirous učil také latinu, ačkoli jazykové učebnice byly zakázány: využíval knih, v nichž se latina objevovala. Šlo například o Schulzův román *Kámen a bolest*. Tyto znalosti se odrážejí i v básnických textech Labutích písní.

Vedle básní poskytuje nezanedbatelné svědectví také dochovaná korespondence (přestože cenzurovaná) mezi Jirousem a jeho manželkou. Dopisy posílané a obdržené během věznění ve Valdicích tvoří jádro nedávno vydaného souboru *Ahoj můj miláčku: Vzájemná korespondence z let 1977–1989* (Torst, 2015). Jirous psal většinou tehdy, když jeho spoluvězni sledovali televizi, a jemu tak bylo dopřáno pár chvil v soukromí, kdy mohl psát u stolu; dopis však mohl napsat pouze jednou za tři týdny, na rozdíl od manželky, která někdy psala i vícekrát během jediného týdne: dopisy vězni dostávali vždy v pátek. Kromě dopisů měl Jirous povolené také Julianiny návštěvy a balíky: oboje jednou za devět měsíců. Návštěva nesměla trvat déle než hodinu a odehrávala se za přítomnosti bachaře. Juliana na návštěvy vozila i děti: mladší Marta si otce z doby před zatčením ani nemohla pamatovat. Jirous se tak k rodinnému životu i dětem silně upíná a zmiňuje plány do budoucna: *Už brzo jim (dcerám, pozn.) snad všechno vynahradím – to, co uplynulo, se opravit nedá, ale snad jim budu moct po Tvém boku pomoci udělat ještě pestřejší dětství.*⁴⁸

Jirous manželku v dopisech často uklidňuje, že se má dobře a po fyzické stránce nestrádá. Žádné podrobnější zprávy o poměrech ve vězení by však dopis vystavený očím cenzora neunesl. Přesto se mu čas od času podaří naznačit, že *Když člověk žije na několika čtverečních metrech s hodně lidmi, stačí jeden dva agresivní psychopati, aby to učinili pravým předpeklem. Tím nemyslím, že by mi třeba někdo konkrétně přímo ubližoval, chování takových lidí se dá*

⁴⁶ ŠVEHLA 2017, 439

⁴⁷ JIROUS – JIROUSOVÁ 2015, 487

⁴⁸ ŠVEHLA 2017, 447 (autor neuvádí zdroj citace)

těžko popsat, buď ráda, žes to nikdy nepoznala, a víc se o tom nemá smysl šířit⁴⁹ Nebo: Tady je to těžký – i ty detailní projevy lidí, mezi kterými žiju, jsou tak odporný, projevuje se v nich taková absence jakékoliv morálky, že bych na to asi správně měl reagovat absolutním odporem a odmítáním a pohrdáním. Ale žít mezi lidmi – a patřit k nim, protože k nim přese všechno patřím – a současně jimi pohrdat dost dobře nejde, aspoň pro mě to není možné. Takže to pozoruju, někdy se mi z toho srdce svírá, ale spíš se k tomu stavím rezervovaně, jako by se mě to netýkalo.⁵⁰ Jirousovi se zřejmě dařilo násilným střetům se spoluvězni vyhýbat; k takovým ovšem docházelo včetně sexuálního násilí páchaného zejména na mladých spoluvěznicích. Někteří vězni se úmyslně mrzčili, aby mohli alespoň na nějakou dobu uniknout do vězeňské nemocnice. Mimo to byli vězni vystaveni také kázeňským trestům ze strany bachařů, jichž existovala široká škála od již zmíněných zákazů balíků nebo návštěv, přeražení na celu s přísnějším režimem a výrazně horšími životními podmínkami, kde také Jirous několik dní strávil za zpěv koled při práci.⁵¹ Nejtvrdším trestem bylo umístění na samotku třetího oddělení. Vězni tu byli vystaveni většímu hladu a hlavně tvrdé šikaně bachařů. Běžně tam docházelo k týrání vězňů, a těm, kdo se tam dostali, vážně hrozilo, že odtud nevyjdou živí.⁵²

V žádném z předchozích vězení, kterými Jirous prošel v sedmdesátých letech, poezii nepsal. Teď však i Julianě krátce zmiňuje, že si někdy v duchu skládá básně.⁵³ Již v kapitole Básník za mřížemi pracujeme s představou poezie jako jakéhosi záchranného lana v natolik krajních životních okolnostech, jakými je uvěznění. Jirous své motivace komentoval: *Básně jsem psal proto, abych sám sobě i jim dokázal, že ten čas tam strávenej není prostě zmarněnej život, že může být něčím naplněnej. Takže především to byl vzdor. A krom toho mě vždycky těšilo dělat něco absolutně zakázanýho, a tam prostě psát básně nebylo možný.*⁵⁴ Psát cokoli mimo dopisů bylo zakázáno; bachaři často prováděli prohlídky osobních věcí, a aby se tak Jirous zbytečně nevystavoval riziku kázeňských trestů, texty se učil z paměti. Později si básně začal zapisovat a skrývat v duté kovové noze palandy. Zápisy často prováděl v dílnách klášterního kostela: *Zalezl jsem si do kouta, abych měl krytá záda a viděl, kdy přichází bachař. Napadaly mě básně a potajmu jsem některé verše mohl napsat, abych je nezapomněl.*⁵⁵ Prostory barokního kostela se tak do podoby celé sbírky zásadně otiskly. Sám název sbírky mnohdy svádí k domněnce, že

⁴⁹ ŠVEHLA 2017, 448 (autor neuvádí zdroj citace)

⁵⁰ ŠVEHLA 2017, 447 (autor neuvádí zdroj citace)

⁵¹ ŠVEHLA 2017, 440

⁵² ŠVEHLA 2017, 440–1

⁵³ Srov. ŠVEHLA 2017, 449

⁵⁴ ŠVEHLA 2017, 451 (autor neuvádí zdroj citace)

⁵⁵ ŠVEHLA 2017, 452 (autor neuvádí zdroj citace)

je přímo odvozen od labutě vyvedené na průčelí kostela, nicméně *i titul sbírky má více tváří: klišé labutí píseň, odvolání na labuť sv. Huga, pro čtenáře neobeznámeného s hagiografiemi nesrozumitelné, a narážku na středověkou mystickou skladbu Závišova píseň (Labuť divný pták, zpívá umieraje / také já, smutný žák / umruť v túhách zpievaje)*.⁵⁶ Ve verších se objevují sochy andělů a pak zejména postava sv. Huga Grenobelského, jehož sochu básník denně míjel, se mu stala zvláštní oporou⁵⁷. Ve Valdicích se Jirous setkal se svým známým, pražským vydavatelem Jiřím Gruntorádem, který měl být propuštěn o půl roku dříve. Jirous mu začal básně tajně předávat: ve výsledku šlo o sto osmdesát dva básní drobným písmem psaných na rozřezaném sešitovém papíře. Básně původně psané propisovačkou Gruntorád přepsal ostře ořezanou tužkou na průklepový papír tak, aby dosáhl co největší úspornosti formátu. Jemný průklepový papír pak bylo možno složit do motáku, jehož průměr činil centimetr čtvereční. Jeden z těchto motáků se Gruntorádovi podařilo vynést ještě před propuštěním při cestě k soudu, kde byla přítomna také Dana Němcová, s níž Jirous krátce žil v bytě jejího manžela. Když ji Gruntorád na chodbě míjel, podařilo se mu předat jí polibkem moták s básněmi zabalený v celofanu. Němcová doručila básně do Prahy, kde byly přepsány a začaly se šířit mezi přátele. Zbytek básní se pak Gruntorádovi podařilo vynést podle původního plánu při propuštění.

Jirous byl z vězení propuštěn 10. května 1985; po převozu do Brna se vrátil sám do Staré Říše, čekaly ho však ještě dva roky uloženého ochranného dohledu, který znamenal každodenní povinnost hlásit se v přesném časovém rozmezí na policejní služebně v Telči; porušení by znamenalo návrat do vězení. Jirous sem dojížděl už z nově zakoupeného statku v Prostředním Vydrří, kam se s rodinou přestěhoval. Z tohoto období, které se nakonec ukázalo být velmi náročné, vzešla stejnojmenná sbírka Ochranný dohled. Naposledy byl Jirous zatčen v říjnu 1988 za petiční provolání TAK DOST! bezprostředně reagující na smrt politického vězně Pavla Wonky a požadující okamžité propuštění všech „vězňů svědomí“ a politických vězňů. Soud se konal v březnu 1989 a Jirous byl odsouzen na šestnáct měsíců ve druhé nápravněvýchovné skupině ve Stráži pod Ralskem. Na svobodu byl propuštěn 26. listopadu, den poté, co byl amnestován prezidentem Gustavem Husákem. Jirous zemřel v důsledku stále se zhoršujícího zdravotního stavu v bytě na Smíchově 9. listopadu 2011.

⁵⁶ RICHTEROVÁ 2015, 284

⁵⁷ JIROUSOVÁ (Juliána) 2011, 35

4. Jan Zahradníček

4.1. Spiritualita

Domníváme se, že ve vývoji Zahradníčkovy osobní spirituality a prožívání křesťanství hrály nezanedbatelnou roli roky jeho dospívání; zejména vysokoškolské studium na filosofické fakultě v Praze, kam Zahradníček nastoupil po absolvování třebíčského gymnázia. Studoval s výborným prospěchem; po celou školní docházku byl třídním premiantem se zvláštním zájmem především o botaniku a nadprůměrnými znalostmi matematiky a češtiny. Tehdy také publikoval první dvě básně ve školním časopise. Během gymnaziálních let mu imponovalo dílo Otokara Březiny, kterého poprvé navštívil v létě 1925. Ke sbírce *Svítání na západě* si poznamenal: *Žalm ke cti nejvyššího jména – slovo Ježíš nevysloveno, ale chví se za všemi verši – obraz Krista Pána se zřetelně mihne ve slovech: vzpřímen na hladinách moří... Z království smrti, jimiž jsi prošel, tvůj obraz kráčí mi blíž.*⁵⁸ Jiná interpretační poznámka se vztahuje ke sbírce *Větry od pólů*: *Slovem „Mystický“ nahrazuje B. často bližší označení např. „tvé mystické slunce“ (...) není nic jiného než slunce Eucharistie.*⁵⁹ Zdá se, že Zahradníček byl ve své víře zakořeněný natolik, že ve verších symbolistního básníka nacházel vyjádření své vlastní duchovní zkušenosti a bylo pro něj přirozené vidět křesťanství jako jistý interpretační klíč k Březinovým básním.

O rok později se v Praze Zahradníček zapsal na filozofickou fakultu. Vyrovnávání se s novým prostředím však nesl těžce; díky tělesnému postižení⁶⁰ se stával terčem posměchu, na což zřejmě nebyl zvyklý ani z domova, ani z předchozích školních kolektivů. Okolí a snad i svým vnitřním zmatkům se bránil svérázně alkoholem i všelijakými ostrými výpady. *Toto období zoufalých nálad a excesů, které se tak špatně hodí do obrazu, jaký mají o Zahradníčkovi čtenáři jeho veršů, netrvalo našťastí dlouho.*⁶¹ Také Zdeněk Kalista vzpomíná na první letmá setkání s mladým Zahradníčkem v Praze: *Nerozuměl jsem Zahradníčkovu hlaholnému rozjaření, když v takovém Dunaji, plana dobrým moravským vínem, vylezl na stůl*

⁵⁸ ZEJDA 2004, 13

⁵⁹ Tamtéž

⁶⁰ Zahradníček si v raném dětství pádem ze stodoly přivodil zranění, jehož důsledkem bylo těžké zhmoždění hrudníku a páteře, která se následně vyvíjela deformovaně.

⁶¹ ZEJDA 2004, 15 (Zejda cituje z blíže neidentifikovaného rukopisu RNDR. Miloše Vacka z 10. 9. 1977)

a začal se sklenkou v ruce zpívat.⁶² Jeho tehdejší vnitřní rozpoložení nejlépe ilustrují verše otištěné v prosinci 1927 v časopisu Tvar (báseň Kašpar Hauser): *Přál jsem si zemřítí. / Vyschly dolíky slz / a tíha bolesti jak lis / nelisovala víno pláče z očí mých.*⁶³ Začátkem května 1930 pak Zahradníčkovi vyšla sbírka *Pokušení smrti: Obklopen zástupy svých žalujících stínů / nedovedu již odolávat sladkým pokušením smrti / v lítostných úderech srdce odchází vyčítavý čas // a s tváří obrácenou do prázdna / slyším pláč svého života / tak cizího již / jako bych o něm slyšel jen vyprávět*⁶⁴

V prosinci téhož roku se pak básník vrací na čas z Prahy do rodného Mastníka. Přátelům se v dopisech vypisuje z vnitřních zápasů, pocitů marnosti a vyprahlosti, které doma prodělává, přesto zvolna dochází k jakémusi zotavení. Překládá a sahá také po duchovní četbě. Ticho a samota v něm oproti Praze, kde se *potácel, rozbíjel a trpěl (...) jakýmsi nečistým utrpením,*⁶⁵ probouzí jakousi hlubší duchovní touhu. *Tady je člověk tak osamocen, tak obehnán lesem samoty, že se musí, i proti své vůli, obrátit vzhůru a růst do výšky, může-li.*⁶⁶ Zahradníček prožívá v Mastníku také jaro následujícího roku. V květnu 1931 odtud píše Jitce Fučíkové. Cítí se neschopen vědecké práce a jaksi ve všech ohledech nedostatečně: v tomto rozpoložení však silně zakouší naději, že jeho život není marný ani nahodilý. *A když jsem tak sám, a vidím svou nuznost, všechno se ve mně upírá k víře. Věřím, že Bůh je při mně (...), věřím, že mám zde něco udělat (...).*⁶⁷ Na podzim 1931 vychází nová sbírka básní jménem *Návrat. Touto sbírkou se pokusil J. Zahradníček i o jakési vyrovnání a odvrácení od „pokušení smrti“.*⁶⁸ Básník svůj život vnímá ve zcela nové perspektivě. Tíživou samotu náhle prostupuje Boží přítomnost. Bůh sám je někým, kdo se Zahradníčkem nese jeho bolest a naplňuje tuto zkušenost smyslem: *Kdybych neměl své bolesti a Boha / kam bych se poděl se svým životem / má zranění jsou hluboká a mnohá / a na svou bolest často hřešil jsem (...)* *Co bych si počal v tomto osiřelém světě / kdyby můj Bůh se nepřeléval do mé bolesti (...)*⁶⁹ Následuje období, kdy se Zahradníček pokouší změnit svůj dosavadní život: (...) *všemi svými silami se snažím odtrhnout od své minulosti a žít jinak.*⁷⁰ Znamé pražské podniky v něm vyvolávají vzpomínky a znechucení, nad

⁶² ZEJDA 2004, 12

⁶³ ZEJDA 2004, 18

⁶⁴ ZEJDA 2004, 21

⁶⁵ ZEJDA 2004, 26

⁶⁶ Tamtéž

⁶⁷ Tamtéž

⁶⁸ ZEJDA 2004, 27

⁶⁹ Tamtéž

⁷⁰ Tamtéž

svou první sbírkou prožívá těžký stud⁷¹, doléhá na něj také pocit promarněných let: *Když si vzpomenu (...) na noci probdělé a dny prosnané, na celý svůj život zpraseny a převráceny vzhůru dnem jako starý střep, není mi ani trochu do smíchu.*⁷² A přece Zahradníček vnímá, že snad potřeboval skutečný pád a krizi, aby následně mohl prožít skutečné povstání. V těchto letech Zahradníček udržuje přátelský kontakt mimo jiné např. s Josefem Florianem, knězem Janem Dokulilem nebo Jakubem Demlem. Roku 1937 vzniká týdeník *Obnova* vydávaný skupinou *mladých katolíků militantního rázu*, jak je charakterizuje Zdeněk Kalista. Zahradníček začal do *Obnovy* přispívat; zřejmě mu imponovalo její *nekompromisní náboženské stanovisko*. Kalista na toto Zahradníčkovu působení a jeho vlivy dále vzpomíná s odkazem na francouzského katolického spisovatele a esejistu Léona Bloye, k němuž se hlásil především Josef Florian: (...) *působila tu na Zahradníčka poněkud výchova bloyovským pohrdáním, odmítajícím opovržlivě plochý liberalismus 19. století a jeho výhonky v současném socialismu (...). Bloyovský kothurn nacházel u něj tím silnější odezvu, čím více mu napomáhal vymanit se z jistého pocitu méněcennosti (...).*⁷³ Společenská situace a atmosféra byla jistě něčím, co básníka přesvědčeného, že *jediným lékem proti této nebezpečné chorobě moderního života, (...) je křesťanství,*⁷⁴ znepokojovalo. Kalista dále vzpomíná na dobu, kdy se se Zahradníčkem začínal skutečně sblížovat. Od vzniku *Obnovy* uplynulo více než deset let, když básníka již ženatého a s prvním dítětem navštívil v Brně. Roku 1947 Zahradníčkovi vyšla sbírka – básnická skladba *La Saletta* odkazující k varovnému mariánskému zjevení z poloviny devatenáctého století, které v básníkovi hluboce rezonovalo. V době Kalistovy návštěvy připravoval vydání další rozsáhlé skladby *Znamení moci*. Stačil ji dokončit ještě před svým uvězněním v létě 1951. Kalista vzpomíná, že básník o těchto sbírkách a jejich tématech hovořil a zároveň jako by *viděl něco, co se chystá víceméně osudem, co musí přijít, protože je tak v plánu Božím.*⁷⁵ Toto Zahradníčkovu vidění, tato úzkost o svět a lidstvo, tušení blížícího se rozpadu, je pro tyto básníkovy pozdní sbírky příznačná a proniká i do textů vězeňských. Přesto nade vším a stále trvá přesvědčení, že *v jeho (Kristových) jediných rukou zadarmo dávajících / v jeho žehnajících rukou probodených / jediná opravdová, jediná skutečná moc a vláda / jediná opravdová, jediná skutečná vláda nad světem.*⁷⁶

⁷¹ ZEJDA 2004, 45

⁷² Tamtéž

⁷³ KALISTA 1988, 13

⁷⁴ KALISTA 1988, 15

⁷⁵ KALISTA 1988, 19

⁷⁶ ZEJDA 2004, 56

4.2 Zatčení, proces a uvěznění

K zatčení Jana Zahradníčka došlo 14. června 1951. Samotnému zatčení ovšem předcházely měsíce a roky, během nichž se v Československu křesťansky orientovaní autoři stávali s rostoucí intenzitou terčem útočných výpadů. S koncem druhé světové války se v komunistickém tisku začaly šířit negativní články o autorech, jejichž dílo bylo křesťansky zabarveno. To se mimo Jana Zahradníčka týkalo např. Jakuba Demla, Jana Čepa, Jaroslava Durycha nebo Václava Renče. Proti autorům této skupiny se vymezil také Syndikát českých spisovatelů, který začal ze svých řad podobné autory vylučovat; po udělení důtky byl Jan Zahradníček vyloučen 4. 3. 1948. V témže roce se mu však narodilo první dítě, syn křtěný Jakubem Demlem jménem Jan Jakub. I přes pomalu stoupající napětí Zdeněk Kalista vzpomíná na čas tolik vzácný pro Zahradníčkovu rodinu: (...) *moji přátelé Renč a Prokůpek mne zavedli k Zahradníčkovým v jakési nové čtvrti brněnské (snad se ta ulice jmenovala Lesná) a pobýli jsme tam několik hodin v opravdu krásném, otevřeném a přátelském hovoru. Zahradníček byl tehdy šťasten: za zábradlím dětské postýlky poskakoval a potichu cosi žvatlal malý synek (...). Jen jakási úzkost zdála se mi chvílemi probleskovat ze Zahradníčkova hovoru: jako by se bál, aby nějaký náraz zvenčí mu nerozbil tento kout štěstí.*⁷⁷ Komunistický režim proti básníkovi skutečně brzy zakročil – Zahradníček byl nařčen z projevů fašismu, z přiznání k okupačnímu režimu a zrady národa. To, že i během války vycházel časopis Akord, jež redigoval a do nějž přispíval, bylo považováno za jakousi odměnu za domnělou kolaboraci. *Jakákoli obrana zuřivě zakřikována, odkazy na jeho vlastenecké, protiněmecké verše z doby válečné, jeho statečnost co redaktora Akordu a vůbec na jakýkoli moment svědčící v jeho prospěch, rozdupávány hulvátským výsměchem.*⁷⁸ Činnost Akordu tak byla ihned v roce 1948 zastavena, což Zahradníčkovi způsobilo značnou starost o hmotné zabezpečení rodiny. V roce 1951 dochází k hromadnému zatýkání křesťansky orientovaných autorů, mezi nimiž byl např. Josef Kostohryz a později také Bedřich Fučík, Ladislav Kuncíř nebo Václav Renč. K vyvrcholení perzekucí přelomu 40. a 50. let proti křesťansky orientovaným autorům tak došlo dvěma velkými soudy (v Praze a v Brně) roku 1952, známými také jako proces se Zelenou internacionálou, do jejíhož čela byl postaven Josef Kostohryz. Po zatčení v brněnském bytě byl Zahradníček eskortován do brněnské vazební věznice, po 1. říjnu pak do věznice ve Znojmě. Ve věznicích tak strávil bez soudu více než rok až do července 1952, kdy proběhl soud v Brně.

⁷⁷ ZEJDA 2004, 18

⁷⁸ ZEJDA 2004, 19

4. července proces skončil a Jan Zahradníček byl odsouzen na 13 let odnětí svobody. Tento trest byl roku 1956 zmírněn na 9 let.

V době hromadného zatýkání roku 1951 vyvinul Svaz československých spisovatelů určitou snahu pomoci nejen vězněným, nýbrž také autorům, jejichž texty nesměly být publikovány. Ačkoli z důvodů ideového rozporu Zahradníček nebyl členem Svazu, byl v březnu 1952 odeslán dopis pro ministra národní bezpečnosti podepsaný tajemníkem a místopředsedou SČSS. Tuto funkci tehdy vykonával Vítězslav Nezval. V dopisu byl zdůrazněn básníkův špatný zdravotní stav i rodinná situace; v té době měl již tři malé děti. Zazněla také obhajoba proti nařčení z kolaborace s německými fašisty za protektorátu a prosba, aby vyšetřování probíhalo na svobodě. Žádost nicméně vyslyšena nebyla a později SČSS radikálně obrátil a začal se k souzeným autorům stavět výrazně nepřátelsky. Četné prosby a žádosti o zmírnění trestu, propuštění nebo přerušení výkonu trestu po dobu básníkova věznění píše naléhavě také jeho manželka Marie Zahradníčková.

Po vynesení rozsudku roku 1952 byl Zahradníček převezen do věznice Na Cejlu, kde se záhy octl ve vězeňské nemocnici. Básně ze sbírek *Dům Strach* a *Čtyři léta* pak vznikaly na Pankráci, Mírově, v Leopoldově a v krátkém čase po propuštění z vězení v roce 1960. Mimo jmenované věznice prošel Zahradníček vězněním také v Bartolomějské ulici v Praze a ve Znojmě.

Zahradníček se nikdy neocítl v těžkých táborech nucených prací, ale v pevných věznicích pracovat musel. Na Pankráci byl zařazen do tiskárny pracující pro různé státní instituce, kde byl *zpočátku jakýmsi příručím vedoucího tiskárny Sysla, bývalého zaměstnance lidovecké ČAT, člověka velmi slušného a výrazně odlišného od ostatních „bachařů“ pankrácké věznice, a vedl mu jakési účetnictví jeho závodu.*⁷⁹ Z pankrácké věznice byl Zahradníček mezi listopadem 1952 a květnem 1953 převelen opět do vyšetřovací vazby v Bartolomějské ulici. Odtud se do pankrácké věznice ještě vrátil a opět zde pracoval v tiskárně zejména jako písař a kalkulant. Později byl však převeden do skladu. Roku 1955 se dostal na doporučení Zdeňka Kalisty do vězeňské knihovny, kde tak mohl s Kalistou po nějaký čas spolupracovat, dokonce sdílet ubytování a využívat příležitosti rozhovorů a společných modliteb.⁸⁰ Následně byl převezen na Mírov a odtamtud do Leopoldova, kde se Zahradníček s Kalistou opět shledávají. Zahradníček už zde nepracoval vůbec – byl umístěn do tzv. muklheimu. Šlo o budovu, kde byli věznění *muklové* neschopní práce.

⁷⁹ ZEJDA 2004, 41

⁸⁰ KALISTA 1988, 47–48

Ještě v době Zahradníčkova mírovského věznění však básníkovu rodinu postihla tragédie, při níž se jeho tři děti i manželka otrávil houbami. Dvě jeho dcery – Zdislava a Klára – zemřely v třebičské nemocnici 8. a 9. září 1956. K trvalému propuštění, které bylo Zahradníčkovi přislíbeno, však nedošlo. Zažil tak *hluboké zklamání v naději, že aspoň po této tragédii se bude moci vrátit domů, aby povzbudil k životu svou ženu a svého Jeníka. Vyprávěl mi, jak, když ho propouštěli z Mírova na „dovolenou“, aby zabezpečil aspoň trochu trosky své rodiny, řekl mu propouštějící úředník: ‚Vy se sem už stejně nevrátíte.‘ Vyprávěl mi o nadějích, které i jiní vězňové dostali – na propuštění z mírovského ‚ústavu nápravných zařízení‘. Všechno to však selhalo.*⁸¹ 1. června 1957 však Marie Zahradníčková přivedla na svět čtvrté dítě, dceru Marii, rovněž pokřtěnou Jakubem Demlem ve Velkém Meziříčí.

Zahradníčkův zdravotní stav byl díky tělesnému postizení špatný a po dobu věznění se zhoršoval. Básník sice netrpěl fyzickým násilím, zakoušel však krutý hlad, zejména ve věznici ve Znojmě. *Dostávali jsme tak malé porce jídla, že se nám útroby svíjely bolestí. (...) Býval jsem někdy tak slabý, že jsem nemohl dojít k výslechu. Myslím, že to bylo v Bartolomějské ulici v Praze, kde byla vyšetřovací vazba.*⁸² Těžce snášel také pobyty v samovazbě: *Různé šmouhy, které bylo vidět na zdech cely, proměňovaly se mně v podoby, které se pohybovaly, které mluvily, gestikulovaly a já jsem musel vynakládat co největší úsilí, abych si uchoval vědomí o své totožnosti, abych věděl, kdo jsem a kde jsem a co tu dělám. Byl to vlastně stav na pomezí šílenství.*⁸³

Během Zahradníčkova devítiletého věznění byly opakovaně zamítány návrhy na podmíněčné propuštění z důvodů básníkovy neústupnosti a absence ochoty spolupracovat s vězniteli. V posudku z mírovské věznice z prosince 1957 stojí, že se Zahradníček projevuje *jako člověk nanejvýš reakčně zaměřen vůči našemu zřízení, a proto je nutno návrh na podmíněné propuštění zamítnout.*⁸⁴ Kalista tento postoj konkretizuje: *Odmítal jakékoli jednání s dozorcími orgány s důsledností někdy až malichernou. To byla jeho psychická obrana proti pokořování, jemuž jsme byli jinak stále vystavováni.*⁸⁵

Jan Zahradníček byl z vězení v Leopoldově propuštěn v květnu 1960 v rámci amnestie. Po necelém půlroce se však naplila obava vyslovená ve vzpomínkách Zdeňka Kalisty: *(...) to, čeho jsem se u Jana obával v posledních dobách našeho společného pobytu v Leopoldově, stalo se*

⁸¹ KALISTA 1988, 52–53

⁸² ZEJDA 2004, 154

⁸³ Tamtéž

⁸⁴ ZEJDA 2004, 157

⁸⁵ KALISTA 1988, 54

skutečností, že jeho podlomené zdraví se náhle zlomilo úplně.⁸⁶ Básník zemřel 7. října 1960 v sanitce při převozu do nemocnice ve věku 55 let.

4.2.1 Zahradníčkovy sešity básní

V době Zahradníčkova věznění vznikly básně uspořádané do sbírek *Dům Strach* a *Čtyři léta*. Předěl mezi nimi tvoří smrt básníkůvých dcer v září 1956. Pozdějším editorem obou sbírek byl Bedřich Fučík, který také navrhl jejich názvy. Sbíрка *Dům Strach* poprvé vyšla ve Škvoreckého exilovém nakladatelství Sixty-Eight Publishers roku 1981. *Čtyři léta* byla vydána v Praze roku 1969 v ediční úpravě Bedřicha Fučíka.

Zdeněk Kalista vzpomíná, že Zahradníček své básně nikterak nezaznamenával: *Zahradníček nepsal nic. Nechtěl přijít do konfliktu s dozorci, kdyby nějaké jeho drobné manuskripty byly při nahodilé šňáře v celách objeveny – a snad se bál i toho, že by se jeho básně ocitly v rukou nekulturních, barbarských bachařů a staly se jim předmětem ubožáckého posměchu. Ale uchovával je v paměti tak vryty, že to vzbuzovalo můj opravdový údiv. Byly to dlouhé básně a Zahradníček si je dovedl recitovat bez nejmenšího rozpáčení, bez zastavování a bez opravy.*⁸⁷ Během doby, kdy Zahradníček pracoval v pankrácké vězeňské tiskárně, mu však bylo umožněno tajně psát. Tehdejší hlavní dozorce a odborný vedoucí tiskárny Václav Sisel pak tyto texty vynášel z vězení a ukrýval.⁸⁸ Jde o básně z let 1953 a 1954, které se staly základem sbírky *Dům Strach*, a Sisel je ukrýval v pracovním stole své kanceláře. Když byl v roce 1955 propuštěn, ukrýl básně na zahradce svého otce v Praze-Kunraticích, později je převezl na svůj vlastní pozemek, odkud je vyzvedl na konci března 1968 a předal Františku Knapovi a Františku Křelínovi. Odtud se dostaly do Památníku národního písemnictví.

V roce 2002 a 2016 byly však objeveny dva sešity Zahradníčkových básní z vězení. První objev byl mírovský sešit, který našel syn Zahradníčkova spoluvězně v otcově složce. Šlo o obálku s devatenácti básníkovými rukopisy přepsanými z motáků. Roku 2016 pak docent Jan Wiendl v leopoldovském Archívu Zboru väzenskej a justičnej stráže našel další Zahradníčkův sešit⁸⁹, který básníkovi při propuštění v r. 1960 nebyl vydán, takže texty v něm obsažené zrekonstruoval po paměti během několika měsíců života, které mu po propuštění z vězení zbývaly. Faksimile tohoto leopoldovského sešitu vydala začátkem roku 2017 Moravská zemská

⁸⁶ KALISTA 1988, 59

⁸⁷ KALISTA 1988, 37

⁸⁸ WIENDL 2017, 149

⁸⁹ Srov. WIENDL 2017, 149

knihovna v Brně pod názvem Jan Zahradníček z.č. 1870 – Verše. Tento sešit povolila básníkovi správa věznice v Mírove, kde bol autor väznený od roku 1956 po krátkom prepustení. Z tejto väznice sa roku 1999 našli v archíve ŠtB v Pardubiciach ďalšie autorove rukopisy so spomenutými básňami v takmer totožnom znení na oddelených listoch.⁹⁰ Po Zahradníčkově přesunu do Leopoldova mu byl tento sešit nadále povolen pod podmínkou každoměsíční kontroly.

⁹⁰ DŽUNKOVÁ 2017, 10

5. Interpretace textu

5.1. Vztah k Bohu

V následující kapitole se budeme zabývat tématem ležícím v samém středu této práce. Pokusíme se nahlédnout zcela osobní prožívání a podobu vztahu k Bohu, na něhož se oba básníci ve svých textech obracejí. Půjde nám zejména o básně, které k Bohu promlouvají přímo; nabývají tak charakteru modlitby nebo rozjímají a intimně nahlíží Boží existenci a charakter. Do tohoto oddílu zahrnujeme také vztah k Panně Marii a světcům, ačkoli světecká tematika – vzhledem k tomu, že ve většině případů úzce souvisí s autorským vztahem k národu – bude podrobněji popsána v samostatné kapitole (podobně básně-modlitby, které se ve své podstatě odvracejí od autorského subjektu a pojímají do sebe vztah zejména k blízkým, najdou své místo mimo tuto kapitolu). Hlavním záměrem je zde nahlédnout zcela jedinečný duchovní vztah mezi člověkem a Bohem, a zde zvláště mezi trpícím a zkoušeným člověkem-básníkem a tím Bohem, o kterém Ivan Martin Jirous prohlásil, že jediný mu pomohl vydržet všechny ty kriminály⁹¹.

5.1.1 Ivan M. Jirous: *V úzkostech volal jsem Beránka*

Hledíme-li na celek Jirousových Labutích písní, nelze zde přehlédnout osobního Boha, jakožto zcela zásadní, ne-li nosný motiv, jehož přítomnost sbírku sceluje a zakotvuje v duchovní vertikále. Bůh Labutích písní není vzdáleným, nedosažitelným Bohem, kterého snad nelze zahlédnout, než kdesi za přesně vykonaným obřadem, příliš posvátným, než aby bylo lze k němu vztáhnout vlastní tápající ruce. Je Bohem, o němž je možné věřit, že sestupuje do lidské úzkosti a bídy a ničeho se neštítí. Je Bohem, který má soucit, a tak se mu lze svěřit se svým strachem, pokušením, bezmocí i úzkostí.

Ve stati *Žánr katolické poezie v postmoderní situaci* nachází Petr Kučera v Jirousových verších *jakousi řemeslnickou pokoru a prostotu (autor je inspirován podnětem mistrů, sám se ani za básníka nepovažuje)*.⁹² S jakou bezprostředností přicházejí na mysl verše Labutích písní: *Kdybychom tak uměli být sami / Jenom se svými modlitbami / ale je Bože je mi líto / modlit se nemůžu neumím to / přece mou prosím neodmítej / oraci stručnou: miluji Tě* (LP, 54) nebo: *Troufám si jenom ostýchavě / zašeptat někdy svoje Ave.* (LP, 20) Vyvěrá zde táž pokora

⁹¹ Srov. HERYÁN 2011

⁹² KUČERA 2015, 4

nesmělého pohledu vzhůru a neumělých slov vyslovovaných tím těžkopádněji, čím niternější jsou, ale derou se na povrch. Přestává být podstatné, zda jsou či nejsou v pravém smyslu modlitbou, zda jsou či nejsou básní: jsou skutečné. Bůh je pro *básníka-kajičníka zdrojem naděje a symbolem svobody, překonávající každou vězeňskou mříž*.⁹³

Jirousův pohled vzhůru jakoby neustále kolísal mezi ostychem, jakýmsi niterným *nezasloužím si, abys ke mně přišel*⁹⁴, naléhavou touhou potřebného, jakousi bezbrannou něhou a hořkým humorem, který v sobě jednou schovává kus bolesti, jednou naopak vykládá karty své slabosti a hříšnosti.

Mezi všemi těmito polohami, v nichž se básníková duše ve vztahu k Bohu napříč stránkami Labutích písni přelévá, však zřetelně vystupuje právě ona naléhavá **potřeba pomoci**, s jakou k Bohu volá lidská bytost sklíčená bolestí a strachem, vytržená z domova do prostředí, které ji deptá ošklivostí a marností. Tyto texty-modlitby lze snad vztáhnout k verši z Listu Židům: *Protože sám (Kristus) prošel zkouškou utrpení, může pomoci těm, na které přicházejí zkoušky*. (Žd 2,18) Zdá se, že Jirous se o tutéž víru opírá například ve verších: *Ty kterýs měl korunu s trny / ustrň se nad námi; Ty kterýs měl v rukou hřeby / pomoz nám potřebným; Ty kterýs visel na dřevě / zachraň nás věrné* (LP, 55), které v básni s incipitem *Bělejší je nad Beránka* fungují jako jakási antifona pravidelně se střídající s čtyřveršovými strofami. Dalším textem, který po formální i obsahové stránce upomíná na tradiční formu katolické modlitby, také odkazuje k paradoxu smrti Božího Syna, skrze níž člověk přijímá život: *O milost Pane Bože prosím / pro všechny, které Tvůj Syn / zachránil svojí smrtí kříže / volám Tě vroucně skrze mříže*. (LP, 49) Obě citované básně však zasahují do větší šíře, než je pouze básníková individualita – v obou je použit plurál, který odkazuje na tradiční liturgickou modlitbu, v níž figuruje kněz a lid jako společenství, vzájemnost. Jirous tak může včleňovat sám sebe do duchovního společenství trpící církve, vůči níž prožívá účast, a jejíž se cítí být součástí. Může mít na mysli ale také konkrétní lidi – jak z prostředí vězení, tak své blízké, o které jej svírá starost.

V dalších dvou básních, které reflektují úzkost vězněného, už je ale Jirous zcela osobní: *V úzkostech volal jsem Beránka / těsná je moje skořápka / V neklidu noci v hrůze dní / prosil jsem ať ji uvolní* (LP, 54). Jirous nijak nekonkretizuje bezprostřední příčinu této úzkosti, ačkoli pro vnímatele není těžké domyslet si celou řadu možných podnětů stejně jako duševní tíhu umocněnou vězeňským prostředím, s níž Jirous do konce svého života bojoval.⁹⁵ V modlitbě obracející se k Jirousovu vlastnímu křesťnému patronu Martinovi, jehož jménem se posléze

⁹³ MED 2004², 223

⁹⁴ Srov. Mt 8,8

⁹⁵ Srov. JIROUSOVÁ (M.) 2011, 58 nebo JIROUSOVÁ (F.) 2011, 43

nechával oslovovat, o nemoci duše nicméně otevřeně mluví a přirovnává ji nepřímou k jakémusi druhu malomocenství: *Sv. Martine přimluvče mocný / tys líbal rány malomocných / Já mám nemocnou duši, víš? / Zdali ji také zahojíš? / Sv. Martine, vojáku, pomoz mi, pomoz žebráku. / Sv. Martine z Tours, / zbav mě od nočních můr!* (LP, 52). Přesto i zde zaznívá důvěra, že ani Bůh, ani přimlouvající se postava světce, se podobně jako malomocenství, které postihnoucí člověka, tradičně znamenalo jeho okamžité vyloučení z komunity, nešťítí sebetrýznivější nemoci těla či duše.

Ve výše citovaných verších nasloucháme zápasu, který básník svádí se silami hrozcími přemoci jeho duši. Jako by šlo o hlasy dorážející *zvnějšku*; jakési stíny úzkosti a strachu. Překonají-li však tyto stíny hranici lidské duše a začnou se pojednou ozývat *zevnitř*, volá básník po záchraně jiného druhu: **odpuštění**.⁹⁶ Jirous se k Bohu obrací ne bez důvěry: *Odpustit můžeš mi jen Ty* (LP, 16), vyznává. A pak vícekrát zaznívají verše jako: *Odpust' nám Bože naše viny* (LP, 19); *Odpust' nám taky naše hříchy* (tamtéž); *Ó svatý Hugo pomoz nám / přimluv se k odpuštění vin* (LP, 21) nebo podobně antifonní, jako výše zmiňované prosby o smilování, trojí zvolání v básni s incipitem *Tak vetknuli jí do drdolu: Odpust' nám Pane naše viny; Odpust' nám Pane naše sny; Odpust' nám život samý hřích* (LP, 64–65). Ani zde se čtenáři nedostává hlubší vhled do okolností (zejména těch vnitřních), za kterých byly tyto prosby vyřčeny: mohlo by se však zdát, jakoby takto promlouval celek Jirousova života, jakoby sebe sama vnímal jako člověka naléhavě potřebného odpuštění a očištění. Domníváme se, že právě v podmínkách vězení byl člověk mimo jiné natolik ponechán sám sobě napospas, že začal vnímat svůj život zostřeně (jak to ostatně prožíval i Jan Zahradníček) a přehodnocoval svá minulá směřování. V textech Labutích písní by tomuto vývoji mohly napovídat například následující verše: *V neštěstí se vždycky hbitě / vracím k religiozitě / jak se však trochu zabydlím / tak se zas ani nemodlím* (LP, 16), na něž pak také bezprostředně navazuje prosba o odpuštění. Ostřejší kontury Jirousovy minulosti pak vykresluje obraz pohřbu Bohuslava Reynka ve vzpomínce spjatý s tehdejší básníkovým milostným životem: *Tenkrát jsem ztrácel Věru / a miloval se s Danou / vdanou (...)* *Někde tam stál / i Bedřich Fučík / a Juliana / žena moje příští*. Báseň je uzavřena dvojverším: *Už se mi všechno v jedné třišti / v jediný slévá hřích* (LP, 78). Druhým případem, ve kterém pak Jirous zmiňuje hřích zcela konkrétní (nebo alespoň jeho konkrétní kořen), je báseň: *A nejtěžšího mezi hříchy / prosím Tě zbav mne totiž pýchy* (LP, 55). Tento náhled na sebe sama, tedy vědomí vlastních slabostí a hříchu, kterému člověk podléhá, třeba opakovaně a neschopen se změnit, se zrcadlí také v básni s incipitem *Panně Marii s děťátkem*,

⁹⁶ Srov. MED 2004², 223

v níž pohnutě vyznává: *Milost máš Panno v srdci svém a žádá: odpusť mi prosím odpusť jen / že jsem takový jaký jsem* (LP, 44).

Velké téma, které v sobě Labutí písně pojímají a které je úzce propojeno s modlitbou, je Jirousův vzdor vůči **pokoušení** jakkoli kolaborovat. Není však siláckou oslavou vlastního hrdinství, nýbrž naopak křehkým vyznáním a na Boží pomoci zcela závislým zápasem s vlastním strachem. Jirous nebezpečí selhání bere velmi vážně, píše-li: *Ráno přijeli estébáci / a málem duši svou / dal jsem jim ke kremaci* (LP, 20) nebo: *Snad ani alkoholik / samotný tolik není jak zrádce* (LP, 21). Před očima máme přitom dva novozákonní příběhy. Prvním je podobenství z Matoušova evangelia o plevelu, který má hospodář nechat růst spolu s pšenicí až do doby žní a teprve potom jej vytrhnout ze země⁹⁷: *Ale kam bych se schoval / až přijde království Tvé / nade zlem zvíťezit? / Až koukol od pšenice budeš chtít oddělit / Pověz kam bych se schoval / až přijdeš misky vah svých hříšníky naplnit* (LP, 21). Jirous si je zcela vědom, že dopustil-li by se zrady, neobstál by ani sám před sebou, ani před Bohem. Druhý příběh, jehož připomínka jej podpirá, je pokoušení, kterému čelil Ježíš postící se čtyřicet dnů na poušti⁹⁸: *Že jsem si vzpomněl než jsem to vzdal / co z hory mu vysoké ukázal / když už jsem málem málem vlez / do rudého jícnu šelmy / vzpomněl jsem jak ho sebou vzal / na horu vysokou velmi* (LP, 22). Analogie s ďáblem pokoušejícím Ježíše zde spočívá v obdobném „poddej se mi, uznej mou svrchovanost a já tě zahrnu přízní“. Jirous zcela odkrývá svou slabost: *Jen s nimi mluvím a mám zas / nervy nahé jak Marsyas* (LP, 23) a modlí se: *Pomoz mi svatý Antoníne / ó pokoušených patrono / pomoz mi svatý Antoníne / abych měl sílu říct jim ne* (LP, 22). I přes tolikerý nátlak a strach z vlastního selhání však básník vyznává svou důvěru v Boží pomoc: *Pořád Pane Bože věřím / že mě nevydáš té sběři / tak v pevné trvám naději* (LP, 24). Tuto naději ještě zesiluje a podtrhuje komentář Martina C. Putny k jinému verši: *Jak praví jedna z Magorových labutích písní: ‚Píseň si zpívám má jeden takt – s ďáblem se nesmí sjednat pakt.‘ A, jak je v písni řečeno, tento radikální, vyznavačský postoj undergroundu má v sobě jakýsi (přinejmenším implicitně) náboženský aspekt: víru, že zlo skutečně existuje jako metafyzická, živá síla; že s touto silou je nutné bojovat; a že tento boj, třeba se jeví jako marný a v konkrétní situaci, ba i v celém jednom pozemském životě prohraný, má smysl, protože je to jen jedna epizodka ve věčném, vesmírném boji dobra se zlem – v němž dobro nakonec vyhraje.*⁹⁹

Víra, že „dobro nakonec vyhraje“, neboť Bůh je skutečný, přítomný a silnější, než jakékoli zlo, je pro Jirouse zcela neoddiskutovatelná, jak o tom nakonec svědčí verše: *Bělejší je nad*

⁹⁷ Mt 13, 24–30

⁹⁸ Lk 4, 5–6

⁹⁹ PUTNA 2011

Beránka / bílá kolem něho záře / ustrašeně před ní blednou / našich mučitelů tváře (LP, 55). Přesto toto důvěryplné opření se o Boží existenci a její charakter prochází přirozenými otřesy a otázkami, jaké v lidské duši vyvstávají, pokud čelí utrpení nebo je-li svědkem utrpení druhého, které není s to si vysvětlit: *Přemítání o božím počínání, ať už se jedná o fázi pokorného tázání či vyčítavý křik, je ale svým způsobem nezbytné v procesu formování a obnovování víry jednotlivce.*¹⁰⁰ V úvodu Labutích písní se tak básník ptá po původu svého utrpení slovy: *Jako tu šiji labutí / kdo mě to ohýbá Pane Ty?* (LP, 16). Těmto veršům ostatně předchází strofa vyslovující pochybnost, je-li vůbec Bůh přítomen v utrpení jako takovém. Zaznívá zde tíživá otázka: *Je oheň v srdci prázdnoty? / Jsi v prázdnotě to Bože Ty?* (LP, tamtéž). A znovu pochybnost: co když je Bůh ve skutečnosti nekonečně vzdálený a důvěra v jeho naslouchající, starostlivou blízkost byla jen iluzí: *Je kolem nebes taky kůra / jako na stromech na zemi? / Nebo jen kůry andělské / obklopují Tě ve slávě Tvé?* (LP, tamtéž). Tato otázka je pak konkretizována a prohloubena dalším naléhavým tázáním, zajímá-li se vůbec Bůh o konkrétní osud jednotlivce: *Víš ty, Bože, vůbec o mně, / žes mě zavřel v tomhle domě? / Vzpomeneš si někdy na mě, / jak tu sedím v hnojné jámě?* (LP, 14). Jsou to úvodní verše básně hledající Boží záměr s vlastním životem, pokud tento záměr vůbec existuje. *Na Mírově jsem makal v kapli. / Když ted'ka po čtvrtý mě lapli, / šoupli mě dělat do kostela / a v klášteře je moje cela. / Ptám se Tě, Pane, vážně zcela, / ač trochu s potlačeným smíchem: / Nechceš mě nakonec mít mnichem?* (LP, tamtéž). Jde zároveň o jeden z textů prodchnutých nápadným humorem, který však nezachází do ostré ironie ani úsměšku, přestože se týká natolik závažné situace. Současná česká básnířka Božena Správcová v rozhovoru publikovaném v knize *Pod cizím nebem bloudili jsme spolu*¹⁰¹ říká, že *humor je bratr hrůzy – často jedno přechází plynule v druhé. Čím je hrůza větší, tím víc se pak člověk zasměje, a naopak, čím víc se směje, tím větší hrůza pak může nastat.*¹⁰² Zdá se, že právě v Jirousově vězeňské poezii se tato teze naplňuje zároveň s přesvědčením Správcové, že *humor souvisí rovněž s odstupem, s ochotou pochybovat o své vlastní vznešenosti.*¹⁰³

Pochybnost a otázka, navíc otázka básnický vyslovená, už je však sama o sobě silným momentem naděje, jakéhosi hruškovského prořeknutí.¹⁰⁴ Jirous se svými otázkami probojuje poctivě natolik, že nejen, že se k Bohu nepřestává obracet, ale důvěru v něj vyjadřuje i zcela přímo v jakési škále postupující od silného doufání až k jistotě. Navzdory okolnostem i

¹⁰⁰ ČÁSLAVOVÁ 2006

¹⁰¹ ŠRÁMEK 2009

¹⁰² ŠRÁMEK 2009, 51

¹⁰³ Tamtéž

¹⁰⁴ Viz kapitola 2, Básník za mřížemi

své nehodnosti vyslovuje: *tak pořád doufám, že mě něžně / nad vodou podržíš* (LP, 25). Zdá se, že Boží něha je vlastnost, s níž Jirous udělal hlubokou zkušenost umožňující takovouto důvěrnou bezprostřednost. Její součástí je i shovívavé pochopení pro lidskou slabost: *Spí apoštoli v Getsemaně / Kristus sám usmívá se na ně / do ticha tiše zazní Amen* (LP, 53). Jaká je to úleva, je-li si člověk jist Božím pohledem z takovéto perspektivy. Jirous velmi zřídka vystupuje, na rozdíl od Jana Zahradníčka, v poloze jistoty. Je spíše doufajícím prosebníkem, který s velkými gesty nakládá nesmírně opatrně. Vyjadřuje-li už nějaké přesvědčení, vychází z jeho vlastní niterné zkušenosti, jako když píše: *Služební psi na dvoře vyjí / a Radím slaví eucharistii. (...) Kalich je lžíce a hostie jsou z věky. / Pán Bůh je s námi po všechny věky* (LP, 13), nebo v kontextu odloučení od své ženy a dětí (kterému se budeme věnovat v samostatné kapitole): *Pán Bůh nás nenechá v starosti, / Pán Bůh nás nenechá věčně plakat* (LP, 44). Nesmírně vzácná je pak v tomto ohledu báseň s incipitem *Rorate coeli desuper* (lat. Rosu dejte nebesa shůry), která se zdá být vyslyšenou modlitbou – zaznívá zde jakási spočívající úleva a vděčnost, kterou trpící konečně zakouší na zcela duchovní rovině: *Rorate coeli desuper, / andělských slyším šustot per, / od křídel vánek cítím vát, / končí noc, nemusím se bát, / bát se a zoufat. // Rorate coeli desuper, / povětrí svěží bez příšer, / kreatur, moci nečisté, / zase andělé se mnou jste / ve světle jasném* (LP, 54).

5.1.2 Jan Zahradníček: *Vítězství na praporech, jimiž necloumá vítr*

Roku 2005 byla ke stému výročí narození Jana Zahradníčka uspořádána konference „...bývalo u mě zotvíráno“ *Východiska a perspektivy české křesťanské poezie a prózy 20. století*. Ve sborníku z této konference je zaznamenán také příspěvek Petra Osolsobě,¹⁰⁵ který zde charakterizuje básníkovu víru: *Víra je tedy Zahradníčkovi nejdříve a především schopností vidět, vidět za svět měnlivých zdání a ideologických preludů: vidět dobře to, co je, znamená vidět, čím se to stane, a to zase předpokládá vnímat a milovat onu sílu, která napomáhá dobrou a činí věci nové.*¹⁰⁶

Víra jako akt *vidění*, a nejen vidění, ale vnímání, naslouchání a dotýkání, je také pro Zahradníčkovu poezii vězeňskou něčím velmi určujícím. Stejně jako pro Jirouse je i Zahradníčkovi vztah s Bohem jakýmsi úhelným kamenem a v kontextu uvěznění tím pevnějším a nezbytnějším. Je-li pak jednou z vlastností starozákonního proroka, že totiž vidí,

¹⁰⁵ OSOLSOBĚ 2005, 84

¹⁰⁶ OSOLSOBĚ 2005, 84–85

co je jiným skryto – ne tak ve smyslu odhalování budoucnosti, ale pronikání do přítomnosti, patření na Boha v úzce důvěrném vztahu – zdá se zde mít Zahradníček úlohu nápadně podobnou. Není tím naléhavým prosebníkem v nouzi, jakým byl Jirous: jeho básně na sebe dokonce málokdy berou podobu modlitby coby přímé promluvy k Bohu. Spíše se zdá, jako bychom byli svědky rozjímání, které probíhá v básníkově duši těsně po onom setkání s Bohem, nebo naopak do tohoto setkání ústí: vnímateli je však utajeno. Báseň se tu zdá být jakýmsi Jákobovým žebříkem propojujícím nebe a zemi, po němž se lze pohybovat oběma směry. Snad ještě o něco bližším přirovnáním by mohla být *překypující pěna*, jakou je pro F. X. Šaldu dílo velkého básníka: (...) *ten, který dal jen překypující pěnu, dal nekonečně víc: dal svoji výši, nejvyšší výši, které kdy dosáhl, a tím i celou svoji hloubku, poněvadž pěna je květ hloubky a její míra...*¹⁰⁷ V tomto ohledu jsou Zahradníčkovy texty právě takovou *pěnou*, o jaké píše Šalda: *pěnou setkání, modlitby jako komunikace s Bohem bez ohledu na její formu. Nejsou směřované k Bohu jako k partneru v dialogu, ale jaksi dovnitř; k člověku, k bližnímu. Tak jako odehraje-li se mezi lidmi rozhovor, při němž je vysloveno cosi klíčového, odhalujícího nebo směřodatného, uchováme v sobě onu myšlenku nebo ji zapíšeme, aby nebyla zapomenuta, nýbrž aby bylo možné se o ni znovu a znovu opřít, načerpat sílu. Zahradníček málokdy prosí, málokdy se táže, ale často vyznává, opírá se a rozjímá o tom, co skrze víru nahlíží.*

Nesmíme však opominout ani ony **verše prosící a potřebné pomoci**. Je nám již známo, jaké krutosti a trýzni ducha byl vězněný vystaven. V kapitole Básník za mřížemi jsme již zmiňovali, jak těžce Zahradníček snášel izolaci v samovazbě, kterou popisuje báseň Slunce v cele: právě zde volá k Bohu – stvořiteli krásy – o záchranu ze zajetí hrůzných představ: *Ó Pane, jenž kachňátka v síti a psíky chundeláče / pro radost chlapečků stvořil jsi, vzbud' spáče, vzbud' spáče, / ať z tmy příšer, jež nejsou, do trávy vržen na tvůj břeh, / z věcí rousnatých radují se, z jitra, jež rosou vře* (DS, 18). Volání ke Kristu-Zachránci zaznívá také v posledním dvojverší *Uctívání Kříže: Ó zdvihni nás, Kriste, do svobody slávy své. / Ó zdvihni nás, Kříži, do svobody slávy své* (DS, 84). V básni *Kněží* v žalářích básník nejen za sebe, ale i za své spoluvězně, s nimiž ho pojí sounáležitost, popisuje: *tvář ke zdi, ruce prázdné, voláme k svému Pánu* (DS, 22).

Tato báseň však vzápětí přechází do další výrazné polohy Zahradníčkova vztahu k Bohu – je jím jakési „zde jsem“, **odpověď na výzvu či povolání**. *Jsme kněží. Jsme vyvoleni. Vybral si nás Pán žní...* (DS, tamtéž), vyznává básník na základě listu apoštola Petra: *Vy však jste ,rod vyvolený, královské kněžstvo, národ svatý, lid náležející Bohu', abyste hlásali mocné skutky toho, kdo vás povolal ze tmy do svého podivuhodného světla* (1 P 2,9). Báseň *Velikonoční*

¹⁰⁷ ŠALDA 2000, 33

zřetelně vypovídá o tomtéž: *A já zde ležím čekaje na ten hlas / Lazare, veni foras* (DS, 37), Kristův hlas volající zemřelého Lazara z hrobu. Sám básník tak čeká spolu s Lazarem na vzkříšení v napjatém očekávání, které vrcholí zcela konkrétním, osobním Kristovým gestem vůči vězněnému; pohled, oslovení jménem: přijímá je a z jeho rtů vytryskne: *Aleluja, Kříž prázdný, hrob dokořán* (DS, tamtéž). To, co bylo od počátku očekáváno, se stává skutečností, výzva k životu je přijata: *Ty vykročíš svoboden / z hrobu své kobky na ten hlas / Lazare, veni foras* (DS, tamtéž). Velmi podobnou látku pak zpracovává také skladba *Návštěva*, snad nejosobnější a nejniternější ze Zahradníčkových promluv k Bohu a o Bohu, jakési účtování s vlastní minulostí, v níž prchal před Bohem, ačkoli slyšel jeho hlas, a nyní – jaká úleva odevzdání: *Ó Srdce probodené, jež bušíš přec, / je to tvůj hlas* (DS, 48). Básník přijímá, otevírá se plný pokoje a něhy: *Pojď, Pane. / Jak vězeň k vězni. / Mé srdce je dokořán* (DS, tamtéž). Výzva je přijata a je to tatáž výzva k životu.

Přijetí a prožitek života i v prostředí, které jako by dovedlo jen život brát, umrtvovat. Přijetí hluboké **radosti**, jejíž původ je naprosto mimo tento svět, se napříč Zahradníčkovými básněmi z vězení rozzihá nečekaně a znenadání a přece s proměňující silou. Osvobozující a oživující radost jako důsledek setkání s Bohem zaznívá již ve výše citované velikonoční básni, kdy radost ze vzkříšení prostupuje básníkovým nitrem: *Mé ruce, mé nohy jsou v nečinnosti, však srdce hoří* (DS, 37). Toto úlevyplné setkání, jaké jsme zaznamenali také u Jirouse (*Rorate coeli desuper*) zaznívá v básni Mírožerci: *Ještě že máme / stráž anděla strašného. / Jej, chlad žáru, déšť vyprahlosti, ještě / v béd plískanici / radost hlubší než svět / a vítězství na praporech, jimiž necloumá vítr. / Ještě že máme vždycky a všude / dík vzdávat* (DS, 59). Zkušenost radosti zatím zmiňujeme pouze v kontextu přímého rozhovoru a konfrontace s Bohem, nicméně jde o Zahradníčkovu výrazné téma, jemuž se budeme ještě věnovat, zvláště v propojení s prožitkem přírodní krásy.

Tato radost by sama o sobě nebyla možná bez oné víry a **důvěry** v Boží dobrotu a jeho bytostnou vztahovost. Tak jako u Jirouse málokdy zaznívá z a h r a d n í č k o v s k á radost a úleva, Zahradníček, prožívá-li ve své víře **pochybnost**, nedává jí průchod v textu vyjma skladby *Přehráno na varhanách*. Tato báseň jako mnohé další ze sbírky *Čtyři léta* vychází z hlubokého žalu a vyrovnávání se s tragickou smrtí dvou Zahradníčkových dětí.¹⁰⁸ Otec, který nejen ztratil dcery, ale nebylo mu dovoleno ani zůstat se svou ženou a synem je znovu sám, tak jako oni jsou sami ve své hrůze, zmatku a bolesti. Zůstává prázdnota a sžiravá otázka ticha: *Snad naschvál / odešly strážné stíny. Šíp modlitby střelné nedolét / do Srdce Slitovného... Nevím —*

¹⁰⁸ Viz kapitola 4.2 Zatčení, proces a uvěznění (Jan Zahradníček)

v zamžené dálce žalu / hovoří hlasy přátel, zvou zvony kovovým domlouváním (ČL, 20). Chrání nás někdo? Slyší nás někdo? A přece o několik stránek dál, tak, jak je sbírka uspořádaná, již básník přemýšlející nad obětí, kterou měl přinést Abraham na svém synu, dokáže vyslovit ...*aniž má zalíbení v lidských mukách jak Moloch* (ČL, 35). Tedy ne; nevěří, že by Bůh utrpení chtěl a zamýšlel. Opakovaně je tu Bůh vykreslen jako ten, kdo je milosrdný a toužící obejmout a naplnit člověka, který se však vzpouzí a prchá: *Hrozí se Tvého milosrdenství, které odpouští, / ještě více nežli Tvé spravedlnosti, která trestá*. Vnímáme také Zahradníčkovu jistotu, že *celé dějiny jsou návratem do té náruče děsivě čekající, / celé dějiny jsou útekem před tou náručí děsivě čekající* (DS, 86). Že celá zem, veškeré lidstvo a kosmos sám je Božím vykoupeným dílem skrze Kristovu oběť, která vše prorůstá a přerůstá. *Celá zem Boží hrob. (...) A kříž roste, kříž roste svůj dlouhý stín prostíraje / přes pevniny. Přes oceány. Přes hlavy národů. (...) Všech se dotýkají ty rafije na orloji vesmírném. / Všem ukazují čas království Božího, které přichází...* (DS, tamtéž). Zjevuje se tu Boží velikost a majestát budící bázeň, místy téměř hrůzu, ve svém zármutku nad zlem, jemuž podléhá člověk. V Zahradníčkových textech vnímáme také neustálou blízkost konce a soudu nad lidstvem jako celkem i nad jednotlivcem. Není pochyb, že tento soud bude spravedlivý, a právě proto si je básník vědom i své vlastní naléhavé potřeby milosrdenství, bez něhož nemůže nic obstát. V básni *Při jméně tvém...* se obrací k Panně Marii: *(...) To jiná / než lidská spravedlnost zde rozhodne. / Tou lidskou tu strádám. Ta druhá je Tvého Syna. / Tvé milosrdenství nechť s námi je toho dne* (DS, 82). A přece není Bůh-Soudce protikladem milosrdného Boha, člověkem zraněného, ale stále objímajícího a tišícího. V básni *Od tebe, člověče zaznívají zřetelná slova útěchy: Nevěřte, nejste zdaleka tak malí, / aby stín Kalvárie k vám až nedostih. / A nepohladil vás, když tvrdé světlo dějin / buší (...)* *Nevěřte krutosti, nevěřte beznadějším* (ČL, 55).

*Místa zoufalství jsou totiž podle Zahradníčka zároveň místy největší, nejsilnější naděje,*¹⁰⁹ komentuje Jitka Bednaříková básníkův dopis manželce z 2. 2. 1957. Zdá se, že vězeňské verše prožívané v kontextu vztahu s Bohem jsou toho jedinečným dokladem.

¹⁰⁹ BEDNÁŘOVÁ 2005, 74

5.2 Vztah k přírodní kráse

V jedné z úvodních kapitol (Básník za mřížemi) jsme již zmiňovali citové prohloubení, k němuž dochází zpravidla u vězňů uvyklých předchozímu kulturnímu a duchovnímu životu. V. E. Frankl tuto myšlenku dále rozvíjí v kontextu vnímání krásy: *Tato tendence k citovému prohloubení vede u mnoha vězňů někdy k mimořádně intenzivnímu prožívání umění nebo přírody. Taková zážitková intenzita nechá zapomenout na celý okolní svět s jeho hrůzou.*¹¹⁰ Pohled na oblohu, odstín světla, živou rostlinu, hlas ptáka – každá taková drobnost je náhle životodárná a zachraňující, schopná vyplnit celou lidskou bytost právě tehdy, když *vysíláš už potisící svůj nářek a otázky k nebesům (...), bojuješ o smysl svého utrpení, své oběti, o smysl svého pomalého umírání.*¹¹¹

Zdeněk Kalista vzpomíná na scénu, kdy byl spolu s Janem Zahradníčkem převážen z jedné věznice do druhé. Kdesi za Havlíčkovým Brodem však došlo k poruše autobusu, v němž oba cestovali, a než se jej podařilo znovu zprovoznit, museli všichni vystoupit. Kalista popisuje silniční břeh, kde *bylo plno rozrazilů, sedmikrásek, zběhovců, chrp a jiného kvítí našich mezí. Působilo to jistým okouzlením, když jsme mohli – po tak dlouhém čase – rukama hladit toto prosté kvítí a dokonce si utrhnout pár květů a schovat si je do kapsy. Podíval jsem se na Zahradníčka a v jeho očích, které byly po selhání očekávané amnestie naplněny jakousi hlubší melancholií, svítilo něco jako pocit radosti. Hladil květinu na silničním břehu jednu po druhé, usmíval se, nemluvil.*¹¹²

Je to právě tato drobná, všední krása přírody a živého světa, který oběma básníkům, jimž je tato práce věnována, přináší útěchu a posilu. Zdá se však, že nejde pouze o jakýsi estetický prožitek, který pohladí smysly, nýbrž že tato krása proniká hlouběji i na základě víry v Boha. Jde přeci především o jím stvořený svět, nikoli lidské dílo. Květiny i ptáci, obloha i země promlouvají, neboť jsou dílem svého Stvořitele. Jirous i Zahradníček si tohoto byli silně vědomi a mnohé jejich verše nás vedou k domněnce, že pohled na přírodu jim byl skutečným duchovním zážitkem, jedinečným místem setkávání s Bohem. Jirous píše o korunách hlohů, v nichž spí andělé,¹¹³ zpívají kosi o radosti, která nepřestává.¹¹⁴

¹¹⁰ FRANKL³ 2006, 50

¹¹¹ FRANKL³ 2006, 51

¹¹² KALISTA 1988, 84

¹¹³ LP, 41

¹¹⁴ DS, 7

V této kapitole se tedy pokusíme postihnout ty okamžiky, v nichž přírodní motivy plní jakousi záchrannou funkci, jak o ní píše Frankl, ale také onu básnickou schopnost vnímat přírodu jako duchovně promlouvající. Do tohoto oddílu zahrnujeme také vzpomínání a vyvolávání si obrazů z krajiny domova, které je oběma básníkům společné a obzvláště v případě Jana Zahradníčka se s duchovní realitou často prolíná.

5.2.1 Ivan M. Jirous: *Andělé, hlohy, divizny / zachraňují mne a pak sny*

Již tento úvodní verš před námi otevírá krajinu Jirousova nazírání a prožívání přírody, jak se s ní setkával zejména v prostředí valdické kartouzy. Motiv andělů je tu jedním dechem vykreslen spolu s motivy rostlinnými, snad jakoby i hlohy a divizny byly svým způsobem živými duchovními bytostmi, které jsou schopné lidskou duši vytrhnout ze stále přítomné bídy a ošklivosti: *Andělé, hlohy, divizny / zachraňují mne a pak sny, / v kterých se jako v placentě / schoulený ukřívám* (LP, 25, 26). Bezprostředně následující verše dále zesilují tento obraz útěchy, v jejímž jádru stále přebývá jakési něžné duchovno. *Jeptiška s oříškem vzkázala nám, / že všechno bude dobré* (LP, 26). Ať už je zmíněná jeptiška kýmkoli, je zejména živou bytostí oddanou Bohu navenek i uvnitř, tak jako andělé, a tak jako svět hlohů a divizen. Jako obdobně útěchou podbarvené verše můžeme číst i tuto konejšivou promluvu k manželce a dcerkám: *Pán Bůh nás nenechá v starosti / Pán Bůh nás nenechá věčně plakat. / Nad sochou svaté Starosty / rozkvétá bílé akát* (LP, 45). Propojení viditelného světa stvořeného a světa neviditelného duchovního zaznívá dále ve verši: *usnuli andělé ve hlohů korunách* (LP, 41). Jako by Bůh byl stále nablízku, a to v naprosto konkrétně vymezeném prostoru, jakým jsou zde koruny hlohů. Jako by stále bylo možné jej zaslechnout, nikdy se nevzdaloval. Podobnou výpověď by snad mohl být také básníkův dojem, že *svěcenou vodou postříkána je noc / Pán Bůh svou ukazuje moc / stmíváním, tmou a svítáním* (LP, 71). Jde o jakési vyznání svrchovanosti Boha nad svým stvořením, která je rozpoznatelná také v hořkém povzdechu *Ted' Pán Bůh hubí jilmy / po nich půjdeme my* (LP, 81). Na základě těchto ukázek se tedy lze domnívat, že Jirousovo setkávání s přírodou není zcela oproštěno od duchovního prožitku, ale naopak jistým způsobem odkazuje na Boha.

Mnohé verše Labutích písní však nejsou takto zjevnou duchovní reflexí, nýbrž oním franklovským úžasem nad krásou a soužitím se živou přírodou zejména v podobě květeny a hlohových keřů rostoucích na dvoře valdické kartouzy. V šedivé jednotvárnosti dní je tak vnímavost k této obyčejné kráse mimořádně zostřená, což si sám Jirous uvědomuje: *Na dvoře v Kartouzích / rozkvetly divizny (...) Taky bych nezminil se o nich / kdybych byl svobodný*

(LP, 24). Samotný motiv rozkvétání je u Jirouse poměrně častý: *Když vypustí nás z našich cel / po cestě do kostela / kvete na dvoře jitrocel* (LP, 24); *Týden už hlohy na dvoře růžově rozkvétají* (LP, 20); *má svatý Hugo sedm hvězd / pivoňky bílé začaly kvést / a rosa chladná na nich.* (LP, 34); *Nebe polité inkoustem / růžově hlohy kvete zem; Nad sochou svaté Starosty / rozkvétá bílé akát* (LP, 41). Tak jako básník prožívá přírodu rozkvétající, její podzimní umírání se jej dotýká s nemenší intenzitou, jako by mu byla druhem v utrpení: *uschlé mi kvetou hortenzie / ve Valdicích na sklonku září (...)* *Uschlé jen kvetou hortenzie / skončilo září zima mi je* (LP, 65) nebo čtyřverší: *Málo je líbezný / svět tady v předpekli / už i ty divizny / na dvoře odkvetly* (LP, 26). Ne všechny přírodní motivy jsou však Jirousovi útěhou (ačkoli tato poloha výrazně převládá), jak dokládají verše stupňujícího se prožitku úzkosti: *Na kůře olší choroše / ve stěnách domů plíseň / minuly prchavé rozkoše / hlubší nás svírá tíseň* (LP, 52).

Jak bylo možné si povšimnout již ve výše uvedených básních, s Jirousovými valdickými texty je pevně spjat motiv hlohu, který verše zakotvuje do konkrétního prostoru a času, jak se jejich podoba během roku proměňuje. Hloh jako by byl nejen stálým společníkem vězňů, kteří procházejí po dvoře, ale prorůstal hlouběji. Téměř se zdá, že hlohové keře na sebe berou jakousi zástupnou funkci domova, který básník tolik postrádá: *Pod hlohem odváděli mne / když jste mizely v bráně / Františka ještě mávala mi / teď už jsme zase s Bohem sami* (LP, 32). Obraz živého domova, který se loučí a odchází v bytostech Jirousovy rodiny, ale ponechává jej ve společnosti jakési rodiny širší; hlohů, ve kterých snad nějak tajemně přebývá Bůh. Hloh nicméně zůstává pevně spjat s odloučením, jaké byla nucena prožívat Jirousova manželka. Básník je si toho dobře vědom, když jí adresuje verše: *Přesto tě trochu zamrazí / když dáváš hlohy do vázy / vždycky už budeš vidět v nich / hlohy ze dvora v Kartouzích* (LP, 41).

5.2.2 Jan Zahradníček: *Ty říkáš mi, že je radost, jež nepřestává*

Tak jako u Jirouse zaznívají zpravidla rostlinné motivy komunikující útěchu a onen nezvratný, vždy a všudypřítomný život, pro Jana Zahradníčka je podobně velkým básnickým motivem postava **kosa**. Jeho hlas nenápadně, avšak důrazně prorůstá zejména první ze Zahradníčkových vězeňských sbírek. Na základě následujících veršů se domníváme, že ze své podstaty je také hlasem **duchovním**.

Kos se neúnavně vrací do onoho *Domu Strachu* jako zvěstovatel rozbřesků. *Jakým jak vyjádřiti tvůj jásos / zvěstovateli rozbřesků* (DS, 7) Přichází ještě za tmy jako předvoj blížícího se rána: *jak hodiny bijí, kos ozval se před jitem* (DS, 103). Přichází bezprostředně, cele a samozřejmě a proniká *tmou, jež drtí* (DS, 7), až v *suchý dül žalu* (DS, 99) jako *zpevná bystrina*

(DS, tamtéž). Zároveň je to on, kdo celou sbírku otevírá, kdo jako první promlouvá do každé její temnoty, že *je radost, jež nepřestává* (DS, 7), a tváří v tvář strachu *Abych se nebál, je radost, jež nepřestává* (DS, tamtéž).

Jeho hlasem podepřen může Zahradníček první báseň Domu Strachu uzavřít v hluboké jistotě, že *Je radost, je radost, je radost / i tady dole, kde žal světa dno má. / I mezi tím smutným nábytkem vězeňským / ze dřeva getsemanského* (DS, 8). Také v básni Chlapečkovy ráno, otevírající před vnímatelem obrazy Zahradníčkova dětství, je kos postavou uvádějící celý text a přítomnou ještě před probuzením dítěte: *Ještě spíš, když kos leští slunce* (DS, 43). I zde je povaha kosovy přítomnosti uzdravující: *Svým chladivým hlasem prach splachuje s listí a čistí trávu.* (DS, tamtéž) – co je zaprášené, špinavé a unavené, obnovuje a konejší. Báseň se rozbíhá do čirých, plných a barevných poloh života, údivu, radosti. Bůh je blízko a *večer tak vzdálen.* (DS, tamtéž) Ráno Zahradníčka-chlapce se zdá být synekdochou dětství obklopeného krásou a životem. Vzpomínkou na *krajinu dětství, krajinu plných, nenarušených dnů.*¹¹⁵ Báseň pokračuje: *A ty sám stonek / na dně světla blažen se zalykáš. Čas přetížen / stojí málem.* Znovu se tak dotýkáme něčeho, co není jen povrchním jitřením emocí. Prožitek, který Zahradníček zachycuje, přerůstá v cosi duchovního, niterného, co sytí duši, cosi až mysticky závrtného: *hloubka, div neutoneš / Je to plnost, z níž brát budeš navždy* (DS, tamtéž). Vnímatel vycítí, že zde bylo snad zaseto něco, co v Zahradníčkově duši nadále poroste nehledě na vnější okolnosti. Že je tu plnost, která trvá. Že je tu plnost, ze které lze čerpat v každém Domu Strachu. To je obsahem kosovy výpovědi. Přichází a svou živou přítomností připomíná, že *tma přejde, k vám vrátím se zas* (DS, 11).

V básni Koncert¹¹⁶ se jeho úloha rozšiřuje také na úlohu přímlovce. Tady už se kos objevuje přímo v kontextu žalárního dvora, proniká mezi stěny prožívaného utrpení. Ale i zde je to on, kdo *ač soused hoře, (...) blahořečí.* Jeho hlas je modlitbou několika rozměrů – je to přímá odpověď na bolest, která je tak zjevná, tváří v tvář Hospodinu. Dobrý Bůh je chválen, protože samotná jeho skutečnost a blízkost nepřestává uchvacovat, budit úžas a úlevu. Je možno se k němu v modlitbě přitisknout. Ptáček *Chválí, a v suchý důl žalu padá zpěvná bystřina. / Je to klanění, dík, prosba – ten rozhovor, / jež uchvácen vzňat nepřetržitě začíná / se Stvořitelem tvor.* Bože, jsi, jsi i tady a tak i já smím být. Kos blahořečí *každému dni, jenž začíná, a každému dni, jenž končí.* Zároveň po celou dobu vystupuje coby prostředník mezi *tichem cel*¹¹⁷ a Otcem. Je vnímán jako nevinný-vidoucí: *My vinni, on bez viny patří v tvář svého Tvůrce. / On vidí, my*

¹¹⁵ WIENDL 2007, 243

¹¹⁶ DS, 99

¹¹⁷ Tamtéž

nevidíme, komu dík činí. Zároveň však ve své křehkosti vnímá bolest, která ho obklopuje a není k ní lhostejný. Cloumá jím a vyvolává dvojí reakci – rozhořčení (On vidí, my nevidíme, komu dík činí, / koho výtkami zahrnuje v své muce, / v svém rozhořčení) a pláč-přímlovu (za žalář ten hluchoněmý / nesmírně přimlouvá se. Spouští křik v ucho Boží / Ten nářek, ó Kriste, zpěv slzami orosený). Vnímá bezpráví, které je pácháno na vězněných, a to ho nutí ke křiku: Hřímá. Jeho proč oblohou třese. Proč ten výslech, / proč ten pot krvavý rok za rokem prodlužován.

Zdá se ovšem, že nejen kos, ale drobné zpěvné ptactvo obecně je v básnickových očích nepřehlédnutelným nositelem proměny. V básni *Návštěva* čteme verše: *Večer. A patrně krásný. Ještě včera / drobounké prozpěvování sýkorek / jako hudba Debussyho / poprchávalo na všechny hladiny ticha* (DS, 48). Text se nadále odvíjí v tónech bolestného stesku, uprostřed něhož si Zahradníček přivolává toužené obrazy domova. Poslech ptačího hlasu, jenž přirozeně evokuje hudbu, v nich sehrává ústřední roli. Základním kamenem scény je opět křehký ptačí hlásek.

V básni *Velikonoční* figuruje ptáček-drozd. Tentokrát střídá kosa v úloze zvěstovatele: *Hrob dokořán a v tichu modřínovém drozd prozpěvuje / tu jedinou zvěst hodnou toho, / aby se šířila / od hvězdy k hvězdě* (DS, 38). Je to znovu ten drobný ptáček a pokorné venkovské kulisy, v nichž je ukryto a pochopeno tajuplné mystérium Vzkříšení.

Jiří Hanuš vnímá Zahradníčkův obrat k přírodní a venkovské motivice také jako velké svědectví duchovní naděje: *Na nejnižší úrovni, takřkajíc ze země, z přírody, která si zachovala svou schopnost slavit Boha, jenž je současně pravdou a krásou, prýští poslední zbytky svědectví o tom, že zlo nemusí mít poslední slovo a že je tu ještě naděje, která má jednu podobu skřivánčího jáso, jednou podobu plačícího nevinného dítěte.*¹¹⁸ Na základě výše uvedených ukázek tedy nepřímou usuzujeme, že Zahradníčkův svět přírodní je podobně jako u Jirouse semknut se světem duchovním. Mimo ptačí zpěv zmiňme další verše, které tuto úvahu podporují. V básni *Chlapečkov* ráno dochází opět k jakémusi povolávajícímu oslovení, jakých jsme byli svědky již v kapitole předešlé: *Slyšíš? Jsi volán jménem. To Bůh. Les o něm je samá zmínka* (DS, 43). Zprostředkovatelem tohoto oslovení je tentokrát Boží hlas ozývající se skrze les. Podobná skutečnost duchovního nitra přírody zaznívá v dvojverší: *Sad v rozkladu je, mezi haluzemi / kadidlo tlení stoupá k nebesům* (ČL, 47). Vůně kadidla symbolizující modlitbu je zde vůní tlejícího listí. Asociuje představu chrámového prostoru, jako by oním chrámem byl sám sad s pilíři a sloupy kmenů. V básni *Březnový vítr* Zahradníček přímo přirovnává Kristovu

¹¹⁸ HANUŠ 2005, 34

mladost ve smyslu nového života, který přináší, k jarní větévce: *jen Kristus je mladý jak z hlubin jara / halouzka rosou zvlhčená* (ČL, 64).

Mimo skladeb *Co zpíval kos zatčenému* a *Koncert* se žádná z výše citovaných básní nevztahuje k okolí a přítomnosti, jakou byl Zahradníček ve vězení obklopen. Jsou spíše jakousi retrospektivou, vzpomínkou či představou, kterou si básník vyvolává v době neútěchy a obrací k ní cele svůj vnitřní zrak. Avšak i v bezútěšném prostředí, v němž se autor fyzicky nacházel, tu a tam probleskne záchvěv života a povzbuzení. Zahradníček po většinu svého uvěznění nemohl čerpat ze stromů, květin a otevřeného nebe tak jako Jirous ve Valdicích, ale tím spíš hltavě saje každý živý zvuk, sluneční stopu: *Je v tom kus útěchy, / když po ránu slunce vstupuje stejně do všech cel. / A potom po celé dopoledne / jeho zlatá ikona posouvá se s bohoslužebnou vážností / z kouta do kouta / po těch prázdných stěnách / po tom bědném nábytku vězeňském* (DS, 46). Ale již z básně *Slunce* v cele víme¹¹⁹, že slunce je někdy kruté a neúprosně odkrývá, co by snad bylo lépe nevidět. Co se týče sluchových vjemů, dalším velkým motivem Zahradníčkových básní je zvon (kterému však v této práci vzhledem k jeho arteficiálnímu charakteru nebudeme věnovat pozornost) a verše z básně *Procházka* po cele tak ocitujeme pouze ve vztahu k tématu této kapitoly: *Vězňové klečí na podlaze. / Okno se otevřelo. Táhne k Velikonocům. / Zvony slyšet jest. / Bezlistý vítr hučí venku tmou březnovou* (DS, 36).

Bylo již výše řečeno, že Zahradníček své přírodně laděné verše často směřoval ke vzpomínkám na krajinu domova a dětství. V básni *Poslední růže* je toto nucené odloučení obzvláště patrné: *Kdesi jinde, než jsme, hučí varhany lesů / a listnaté zkačky sadů kolébají sny dětí / Kdesi jinde, než jsme, květ leknínu rozvírá se / a stříbrný lipan hloubkou pluje* (DS, 106). Stejně tak v básni *Velikonoční*, v níž básník pojmenovává konkrétní podobu onoho kdesi jinde: *Dubna konec a fialky přestaly vonět po prvním zahřmění / Ležím na podlaze před sebou prázdnou zeď bílou* (DS, 38). Poté, co do vězení dostává první dopis od manželky, rozehrává se jeho nitro představami domova: *Bude krásně k večeru na balkoně / vysoko nad městem básní mých, / zatímco slunce přechází po zácloně* (DS, 11).

Toto poslední téma básnickovy odloučenosti od běhu života, který nyní utíká bez něj, je společné jak Zahradníčkovi, tak Jirousovi. Uvádíme zde tedy verše, které jsou si obsahově natolik podobné, že považujeme za vhodné jim vyhradit zvláštní místo. Pro všechny

¹¹⁹ Citováno v oddílu 5.1.2 Jan Zahradníček: *Vítězství na praporech, jimiž necloumá vítr*

následující verše je společná mimo jiné i svázanost se zemědělským rokem; setbou, zráním a sklizní.

*Z polí už dýchá chlebný van. Růže kvetou
a já letos ani narok ani napřesrok možná
se neshledám s nimi.*

(DS, 10)

*Cibule kostelů zlátnou a zrají
slunce se sklání k máji
ptáci se vracejí sedají na věže
letěli kolem papeže nemocnou Itálii*

*Ještě rok tedy prožiji
pod krutým nebem Kartouz
04826 Jirous
(LP, 30-31)*

První dva úryvky shodně čerpají z přírodní motiviky; zejména z jejích proměn v čase, jenž běží neměnně a stále, přestože něčí život byl zdánlivě ve svém přirozeném běhu zastaven uvězněním. Oba básníci zde vnímají toto měnlivé plynutí, což v nich shodně podněcuje odpočítávání času, který ještě zbývá, než se budou moci navrátit do přirozeného běhu vlastních životů.

*Jak trpké, jak trpké, že **beze mne** začíná
ta rašící rovnodennost, ta slavnost v zelené
Abych za domov v listí závratně vděčen byl,
až vrátím se jedenkrát.*

(DS, 103)

*Vráťa vyhlíží ve Vidni
blížící se dny podzimní
vane na Vídeň z pustý fén
na Vysočině letos len
sklízejí **beze mne**.*

(LP, 39)

*Oblaka táhnou, já bez očí vidím tu lidnatou dálku prohřátou,
plnou potoků, vsí, sirotčí podíl naděje mé.
Tam včera pšenici seli, tam k vinobraní se chystají.
A slunce kráčí, ten královský soumar, co táhne nás
od minulosti k budoucnosti, k naději, která blíží se...*

(DS, 74)

Ve druhé skupině úryvků se pozornost obrací k představě kraje domova, s nímž je člověk semknutý a propojený s jeho ročními cykly. Ze všech básní dýchá stesk po tomto kraji a lítost vzbuzená nemožností být jeho součástí, být účasten těchto rituálů.

5.3 Vztah k blízkým

Jan Zahradníček i Ivan M. Jirous se octli v situaci, v níž zatčení znamenalo nejen ztrátu svobody, ale také opuštění manželky a malých dětí. Zahradníček doma zanechával ženu Marii a děti Kláru, Zdislavu a Jana, kterého oslovuje jeho druhým jménem Jakub; Jirous opouštěl Julianu a dcerky Františku a Martu. Vzájemná korespondence manželů Jirousových včetně vězeňských dopisů z let 1981–1985 je obsažena v publikaci *Ahoj můj miláčku* (Torst 2015). 250 dopisů, které z vězení napsal Jan Zahradníček své manželce, vydalo pod názvem *Mezi nás prostřena noc* Centrum pro studium demokracie a kultury v roce 2008.

V textech obou básníků motiv rodiny zaujímá jednu z klíčových rolí, což platí zejména pro druhou ze Zahradníčkových sbírek *Čtyři léta*. Oba autoři-otcové prožívají starost o své děti, věnují jim něžné verše, často ukončené modlitbou coby svěřením do Boží ochrany. Mnohé skladby plní představy domácího prostředí v jejich nepřítomnosti, představy dětí, kterým nemohou být nablízku, které nevidí růst. Svou dcerku Klárku Zahradníček v podstatě neznal: když došlo k zatčení, byly jí teprve dva týdny. Významnou roli hrají také myšlenky-básně směřované k milované ženě, reflektující stesk a touhu po ní. Rodina a odloučení od domova bylo velikým a citlivým tématem, které mnohdy nebylo možno vyslovit jinak, než skrze báseň. Pro obyčejný hovor bylo příliš bolestivé, jak vzpomíná také Zdeněk Kalista: *Zahradníček vždy znovu a znovu zabočoval ke svému Jeníkovi, a ke svým dcerkám. Ale bylo to podivné: začal hovořit, rozejel se v hovor, ale pak náhle jako by ho přetřel: zaměřil k něčemu docela jinému. Zpočátku jsem to nedovedl pochopit, ale později jsem do jeho podivného chování pronikl. Myšlenky na děti a na ženu byly pro něho příliš bolestné, příliš ostře se dotýkaly nejcitlivějších míst jeho duše, příliš pálily v otevřených ranách.*¹²⁰ Jirous svým dcerám během věznění složil řadu veršovaných pohádek, které později vyšly pod názvem *Magor dětem*.¹²¹

5.3.1 Ivan M. Jirous: *Myslím na tebe jak ti je / a co dělají děti*

Již v úvodu k této kapitole uvádíme, že některé z básní vztahující se k dětem a manželce jsou zakončeny modlitbou. V *Labutích písních* je toto vztahové téma mnohdy spjato nejen s přimlouvající se promluvou k Bohu, která úzce souvisí s básníkovou starostí o své blízké, ale

¹²⁰ ZEJDA 2004, 137

¹²¹ JIROUS 2009²

také s duchovně prožívaným náhledem na svět. Takto laděným veršům budeme věnovat pozornost jako prvním.

Seznámili jsme se již s Jirousovými modlitbami v poloze vlastního utrpení, hříšnosti a pokušení. Součástí jeho duchovního života ve vězení byly však nepochybně také modlitby za ty, kteří mu byli nejbližší a které musil zanechat bez pomoci a ochrany coby otec a manžel. V takové situaci se tedy obrací s prosbou o pomoc k Bohu: *Syrové maso ukaž v ráně / vysvobod mě už prosím vrať mě / Martě Františce Julianě / andělé ať se snesou nad ně* (LP, 50). První z citovaných veršů zřejmě odkazuje k postavě sv. Tomáše. Vzkříšený Kristus se zjevil učedníkům, mezi nimiž Tomáš chyběl a následně na zprávu o tomto zjevení reagoval slovy: *Dokud neuvidím na jeho rukou stopy po hřebecích a dokud nevložím do nich svůj prst a svou ruku do rány v jeho boku, neuvěřím* (J 20, 25). Ježíš jej pak na základě této události vyzývá: *Nepochybuj a věř* (J 20,27). Zdá se, jakoby se skrze tento verš Jirous s Tomášem ztotožňoval, přiznával tak svou slabost a potřebu Boží pomoci, bez níž upadá do pochybností. S naléhavostí tak volá o pomoc a možnost návratu zpět k rodině, o jejíž ochranu vzápětí žádá. Tato prosba o víru i ochranu jakoby se naplňovala v jiném čtyřverší: *Ostříhá pastýř nebeský / stádo v svém ovčinci. / Náruči jeho ochranné / v pokoře vás tři svěřím* (LP, 43). Ačkoli v řazení sbírky tato báseň chronologicky předchází první citované, Jirous zde vyjadřuje jakousi pokojnou jistotu, že Kristus-nebeský pastýř své svěřené ovečky ochrání. Básník zde dokonce užívá archaického výrazu *ostříhat*, používaného zejména ve starých biblích, a to ve významu „střežit, chránit, ochránit“. V tomto případě tedy odkazují na duchovní pozadí textů také zvolené lexikální prostředky (*ostříhat, ovčinec*). Další podobná prosba o ochranu je v následujících verších nepřímou adresovanou Panně Marii: *Poprosím vroucně Marii Pannu / ať ochraňuje Julianu / modlitbu tichou pouštím ze rtů / opatruj Františku a Martu* (LP, 42–43).

Bylo již zmíněno, že nejrůznější spirituální konotace provázejí také ty texty, v nichž si autorský subjekt představuje zcela běžné domácí situace nebo o nich uvažuje, jak dokládají verše: *Den po Panny Marie Nanebevzetí / myslím na Tebe jak Ti je / a co dělají děti* (LP, 33). Jednou z takových každodenních situací je ukládání dětí ke spánku. V básni s incipitem *Když uléhají beránky* se rozvíjí téměř pohádkový obraz stmívání blízký dětské představivosti. Tak jako uléhají děti, mizí za obzorem oblaka-beránky. *Když vítr, který pásal je, / ulehne na souvratě, / zavrou se oči Martě, / usne a spí* (LP, 43). Utiší se i vítr a vnímateli se snadno propojí obraz nebeského pastýře a ovcí s touto personifikací větru pasoucího drobné bílé obláčky, pro něž se právě vzhledem k jejich podobě vžilo lidové označení beránky/beránci. Text pokračuje: *A andělícci přiletí / na čela postýlek. / Vůně dne rozleží se v snech / a s vůní noci promíchány / obalí něžné usínání. // A zahrady se naplní / rosou a milostí. / Svěceným zrním ptáky v hnízdech*

/ *andělé pohostí* (LP, tamtéž). Jemná poetika a klidné, pravidelné tempo básně, evokuje ukolébavku, která uklidňuje a tiší. Andělé zde vystupují jako ochránci i jako bytosti, skrze něž se šíří atmosféra jakéhosi jiného světa, Božího království milosti a štědrosti pamatující na všechny své tvory: ptáky i zahradu. Další obraz spících dětí propojený s ovceci se otevírá v básni s incipitem *Ve vykropeném domečku* (LP, 43): *Holčičky tiše spí, / do jejich dechu mísí se / poklidné chroupání. / To beran spásá pod okny / rozkvetlý heřmánek*. Jirous tento rodinný pokoj vnímá natolik intenzivně, že vzápětí vyznává: *Tak nějak zlatý věk / vypadal asi*.

V téže básni Jirous vykresluje obraz také své manželky, ke které promlouvá: *Ve vykropeném domečku / svěcenou vodou / čekáš na mne, můj miláčku*. Motiv ochrany se tu objevuje skrze posvěcení: podobně jako ptáci dostávali svěcené zrní, dům je vykropen svěcenou vodou. Jde o formu svátostiny, jakožto posvátného znamení, kterým se *na způsob svátostí naznačují účinky, zvláště duchovní, jichž se dosahuje na prosby církve*.¹²² Svátostiny se používají také k posvěcení věcí prospěšných člověku. Proto je i v dnešní katolické církvi poměrně běžná tradice posvěcování domovů skrze modlitbu a svěcenou vodu, která připomíná křest. Samotu a čekání manželky zachycují i verše: *Ty budeš sama spát / v dálce tam za Iglau, / au, za Iglau. / V poledne budeš sedět u talíře, / lehounký vánek jako od vějíře / trochu zatřese hladinou. (...) A budeš na mne čekat dál / v té staré zemi Keltů* (LP, 39). Představa spící ženy je pro Jirouse plná zvláštní křehkosti a intimity. Zároveň se v ní však křiklavě zrcadlí bolest odloučení a samoty: místo toho, aby manželé sdíleli blízkost a bezpečí společného lože, každý usíná sám. V básni o hlohách, které budou už napořád Julianě připomínat hlohy ze dvora v Kartouzích, tak Jirous píše: *a ty už taky spíš které jsem svoji touhu / schovat se pokusil do básně o hlohu* (LP, 40). Na tuto báseň pak tematicky přímo navazují dvě následující, v nichž opět zaznívá tato intimní touha po milované ženě a zároveň jsou formálně hravé, téměř škádlivé: *Zlíbilo se Bohu / nechat vyrůst hlohům / zlíbilo se Julianě / ve váze se dívat na ně / a já až se ven dostanu / zlíbám Julianu* (LP, 41). Odlehčený dojem z této básně umocňuje jednak úderné, pravidelné trochejské metrum, od něhož se odklání pouze poslední dvojverší, jednak slovní hříčka založená na podobnosti mezi slovy *zlíbit* a *zlíbat*. Druhá z básní je podobného rázu: *U Telče v kupce sena / byla jsi moje žena / vzpomínat na to měl bych vkleče / v době senoseče* (LP, 41). Jistou komičnost zde vyvolává zdánlivá nahodilost celé situace ukrytá v něžné metafoře, a přece se celá báseň zdá vyznívat poněkud vážněji. V gestu pokleknutí je zde vysloveno jakési zpokornění a úcta naznačující hloubku lásky, již básník ke své ženě chová. Jinde dokonce zvolává: *Moje láska – má naděje!* (LP, 33) Soucit a účast na utrpení, které Jirousova žena nutně

¹²² Katechismus katolické církve 2001, § 1668

musela prožívat, se ozývají ve verších: *to všechno milá musíš snést / bolest i naději naději bolest* (LP, 35), podobně jako starostlivé: *Co Tě tak vyděsilo, / má milá? / V snách se Tě cosi dotklo?* (LP, 36), ačkoli nevíme, jde-li jen o básníkovu představu, vzpomínku na konkrétní incident či ozvuk Julianina dopisu.

Motiv dopisu coby hlavního způsobu komunikace, ač cenzurované, nachází své místo v některých verších: *Píše mi žena v dopise: / zase zavřeli Láďu Lise nebo Čtu Julianin dopis v tichu / Nikolaje zvou do Lutychu* (LP, 31). Je zjevné, že manželka básníka informovala o dění mezi známými a přáteli, což je téma bohatě rozvinuté ve čtvrtém oddíle Labutích písní *My lovers are over the oceans*. Tímto oddílem se zde však nebudeme zabývat vzhledem k tomu, že se netýká rodinných vztahů ani není nikterak úzce propojen s prožívanou osobní spiritualitou.

Na závěr této kapitoly bychom rádi zmínili báseň, jíž se symbolicky propojují hlavní témata této práce. Jirous si velmi dobře uvědomoval, jakým darem je, že na něj doma čekají zdravé dcerky a žena. O to palčivěji vnímá osud Jana Zahradníčka, který o dcerky podobně staré, jako tehdy byly Marta s Františkou, přišel. Následující báseň se tak propojuje s tématem představ o chodu domácnosti a ukládání dětí, jak již zde bylo nastíněno, a zároveň uvozuje oddíl následující: *V té krátké chvíli při usínání / než spánek padnul na víčka / vzpomněl jsem na Jana Zahradníčka / co musel milá snést // Proti němu je naše bolest / jen malá maličká (...) A tak když krátce po klekání / ustýláš postel holčičkám / poznáš že jejich modlitbička / k Bohu se musí vznést // za bolest Jana Zahradníčka / který se nedočkal* (LP, 42).

5.3.2 Jan Zahradníček: *Hlavu zvedám (...) k souhvězdí překrásnému / očí mé ženy a dětí mých*

Pro větší přehlednost tuto kapitolu rozdělíme na dvě části, přičemž každá se bude zabývat jednou ze dvou Zahradníčkových vězeňských sbírek. Se sbírkou *Čtyři léta* nabírá básníkův vztah k rodině výrazně jinou podobu vzhledem k tragédii smrti dcer, po níž mu není dovoleno již trvale zůstat s manželkou a synem. Díky tomuto rozdělení kapitoly budeme moci pozorněji nahlédnout proměny a důrazy, které básníkův vztah k nejbližším odráží. Způsob, jakým Zahradníček prožíval vztah k rodině, se odráží v dopisu z 14. března 1954: *Nedovedu už si ani představit, jak by to bylo krásné žít zase s Vámi u jednoho stolu a pod jednou střechou, být celý den s Tebou a s Jakoubkem a s děvčaty, která opravdu málo znám. Teprve když je člověk na delší dobu zbaven těchto věcí, které se nám zdají tak samozřejmé a všední, vidí a poznává, že*

*jsou to všechno velké divy a že celý náš život, ten domácí a všední, je jedna velká slavnost, od Vánoc do Vánoc, od jara do jara.*¹²³

Dům Strach

Texty této sbírky, které jsou bezprostředně spjaty s vyslovenou modlitbou či vědomým vztažením se k Bohu, se zpravidla týkají Zahradníčkových dětí. Skladbu Velikonoce mých dětí zde nebudeme citovat celou; jejím ústředním motivem je však lyrický popis březnové předjarní krajiny, kterou (jak si básník představuje) je obklopena jeho rodina. Divokost počasí se prolíná s tajemnou slávou vzkříšení, velikonočního poselství. V závěrečné strofě je vysloveno přesvědčení, že: *At' kamkoli, dál sotva než k prázdnému hrobu / cesta jde* (DS, 94). Prázdný hrob jako symbol Kristova vzkříšení a nového života, jenž je člověku nabízen, je vnímán jako skutečný a jediný cíl lidského putování. Není ničeho více, cesta nevede dál, než k tomuto prázdnému hrobu. Poslední verše pak na tuto jistotu a poselství, které by snad básník toužil svým dětem předat, navazují slovy modlitby: *At' odkudkoli, ó Kriste, kéž neztratí cestu zpátky / v zářící rány tvé*. Můžeme ji chápat jako prosbu o vedení a ochranu: kéž děti nikdy nezabloudí tak daleko, aby nedokázaly znovu přijmout milost Kristovy oběti.

Další z modliteb je vyslovena v básni Dceři, od níž je otec odtržen: *Daleký svět a dveři kolikero / od sebe krutě oddělují nás* (DS, 67). Poslední strofa básně je opět prosbou o ochranu: *A modlím se: At' Bůh tvé kroky chrání, / až sama rozběhneš se za štěstím. / At' na tvou cestu jasnou od svítání / nepadne z hříchů našich ani stín*. Již v první citované básni bylo naznačeno, že podobně jako Jirous, i Zahradníček do řady svých textů vetknul představy o domácím dění. Jak zásadní jsou pro něj tyto myšlenky na nejbližší, jimiž se tak cítí být obklopen, dokládají verše: *Hlavu zvedám a jdu / pod oblohou domova. / K té lampě na kraji noci, k souhvězdí překrásnému / očí mé ženy a dětí mých* (DS, 53). Pozoruhodnou představou o domově básníkových dětí se zabývá báseň Dopis z listopadu: *A zatím tam u nás doma / stejné slunce / po vlasech hladí děti mé / hrající si v andělské společnosti mých dvanácti sourozenců / zemřelých v dětství, / těch malinkých strýčků a tetiček, jejich příbuzných nebeských, / jež za nimi denně posílám, / aby si nestýskaly... / Aby si s nimi hrály* (DS, 90). Rozvíjí se tu jakýsi duchovní obraz propojení mezi světem zesnulých a světem živých, které si jsou podivuhodně blízko. Právě proto, že mrtvými jsou děti, mohou mít zvláštním způsobem blízko k malým dětem básníkovým, mohou snad nad nimi držet jakousi ochrannou ruku. Zahradníček je snad prosí

¹²³ ZAHRADNÍČEK 2008, 25

o pomoc a přímluvu jako součást církve.¹²⁴ Velmi podobný obraz, jaký často nacházíme v Jirousových verších, se objevuje také zde: jde o usínání nebo spánek dětí jako ztělesnění pokoje a klidu: *A jenom děti z vonného spánku se usmívají / blíž ještě ráji. // Také u nás doma spí při okně otevřeném / do zahrady, kde kvetou oleandry a hračky jsou / v trávě pohozené. / Zapomněli v té chvíli, kde jsem, a blaženě oddychují / pod obrazem, jehož barvy tmou občas problesknou* (DS, 13). Objevuje se tu dokonce tentýž motiv okna do zahrady jako u Jirouse. Zahradníček nejen duchem putuje kamsi ke svému domovu, ale své děti přivolává také k sobě plný představ, jak je hladí a objímá. Zároveň prožívá bolest, že jde jen o sen, nikoli skutečnost: *A já ztrátu a zisk, ztrátu a zisk přehořce srovnávám si / jak bez rukou hladím děti své* (DS, 53) nebo: *Zas kladu si tvou hlavu na rameno / a kolem krku cítím ruce tvé, / zas držím tě a říkám si tvé jméno, / zatímco hledím do tmy zářivé* (DS, 67).

Těžce na básníka doléhá nejen stesk po dětech, ale také po ženě: *a já pořád se nevracím / k tvým ústům a k rukám tvým, / na prázdné místo po tvém boku* (DS, 57). V následující strofě zaznívá palčivý stesk po domově i bezmoc z dlouhého odloučení: *dálka a čas rukou rouhavou sahá / na smlouvu mezi mužem a ženou a neplatí slovo žádné / v tom světě tmou podemletém. Jen vzdech / opuštěnosti napíná / poslední plachty touhy / k domovům / vzdálenějším než ostrovy Velikonoční.*

Téma představ denních situací, v nichž se ocitá básníková manželka, jsme zaznamenali už u Jirouse. Ve sbírce *Dům Strach* se takto tematizované verše ženy a domova prolínají s tematikou dopisů přijatých či psaných. Mezi takové patří skladba *Dopis ženě* (DS, 80–81): *Hledíš a vzpomínáš. / Nevíš, kde jsem, a nedovedeš si představit, jak zde sedím s rukama prázdnýma / host potměšilosti nevlídné. (...) Nevíš, kde jsem, a já zatím tak blízko. / Div neslyším, jak přecházíš tiše / kolem těch drahých věcí známých, / aby se děti nezbudily. Je časně / a slunce se rozhořívá.* Tak silná a intenzivní je básníková představa, která dále pokračuje obrazem denních starostí: *Ty také tam kdesi jdeš. Do kostela / a potom po nákupech. O děti starost máš.* V básni také zřejmě reaguje na manželčiny zprávy o synu Jakoubkovi, který těžko chápe, co se s tatínkem stalo: *Dělá to těžkou hlavu / synáčku mému, jak píšeš. / Potěš ho. Neplač. Dny beztak se krátí.* Situaci osvětluje část Zahradníčkova dopisu ze 7. září 1951: (...) *Nedělej si vůbec starosti, máš jich dost s dětmi a s domácností. Nejvíc mě dojalo Jakoubkovo očekávání, že tatínek už jde, už dupe po schodech. Chudinka. Musí ještě chvíli počkat, ale jednou se toho jistě dočká. Obejmi ho za mne a potěš ho!*¹²⁵

¹²⁴ Srov. Katechismus katolické církve, § 962

¹²⁵ ZAHRADNÍČEK 2008, 11

Čtyři léta

Úvodní verše sbírky jsou datovány rokem 1956. O její první básni Pozdrav Zahradníček své ženě 12. srpna 1956 napsal: (...) *složil jsem tady před časem, ovšem jen do hlavy, pro Tebe básničku, jednou Ti ji napíši, jak Ti posílám pozdrav po měsíci...*¹²⁶ Ještě tato báseň je jímavým vyznáním stesku po manželce, znovu ta představa spánku jejího i dětí kdesi daleko: *Posílal jsem ti pozdrav po měsíci / jak oknem hleděl na mne skrze mříž. / Mezi nás prostřena noc šelestící, / na druhém konci okno tvé, kde spíš. // Mezi nás prostřena noc červencová, / a na dně noci stromy ve vánku. / Větev za větví zvěstují si slova, / jež domov šeptá dětem do spánku* (ČL, 9). A znovu touha po blízkosti a něžném doteku: *I já zde zaslech v nočním šelestění, / jako když ve spánku se obracíš. / Bylo to bílých rukou zaúpění, / či měsíc pohladil mě skrze mříž?* (ČL, tamtéž). Táž touha vyjádřena také v básni Ruce ženy, například verši: *Jejich přítomnost obklopovala mne ze všech / stran jako město, / zatímco jejich nepřítomnost spočívá na mém čele / těžce.* (ČL, 13) Za necelý měsíc však Zahradníčkovy dcerky umírají¹²⁷ a toto téma se stává pro celou sbírku zásadním. Za první báseň sbírky, která se této tragédie dotýká, považujeme skladbu Příliš rychle, již svým názvem odkazující k předčasné smrti dětí. Objevují se tu verše: *Jen jedno zelené mžiknutí dlouhé a dole / v prachu se válí co se skvělo, co zpívalo od jara. / Pod úpornou otázkou větrů koruny prázdné plodů / se zkroušeně uklánějí. Nic, nic než pro oči vodu / má teď obloha hořká. Svou pěšinku láska hledá / v syrové mlze času* (ČL, 15). Následuje řada textů, které již o dcerách mluví konkrétně. Například uvedme Epitaf, Přehráno na varhanách, Housle a flétna, Cesta na hřbitov, Sen mého syna, Oběť Abrahamova... Za všechny citujme verše z první jmenované básně: *Přijali jsme vás jak dar bez zásluhy, / dvě křehké snítky z dřeva rajského. / A cesta vaše na zemi jak cesta duhy, / jež jde a neohýbá stonku travného. // Je chudší svět, je chudší svět o soucit vřelý / vašich rukou, jež nedozrály v horké dlaně žen. / A psáno není, že těch ran, jež zhojit měly, / svět bude ušetřen* (ČL, 19). V poslední strofě těžce zaznívá žal nad touto tak náhlou ztrátou, přesto Zahradníček v básni Housle a flétna svou ženu tiší, že ačkoli *Nikdy nebudou spěchat k dostaveníčku s budoucností / a jejich prsty se blaženě nezachvějí / přijímajíce prstýnek nebo růži, zůstanou jejich děti bez poskvrny hříchu, tíhy a bolesti života: Jak byly načrtnuty / v myslí Boží, / jejich cesty zůstanou přímé a Čisté. / Jejich střevíčky nepotrísané blátem země / budou zářit jak sandály andělů mezi pampeliškami hvězd / na nebeském trávníku* (ČL, 23). Podobně konejší svou ženu v dopise z 27. září 1957:

¹²⁶ ZAHRADNÍČEK 2008, 47

¹²⁷ Viz kapitola: Zatčení, proces a uvěznění (Jan Zahradníček)

(...) *Musíme se naučit myslet na ty naše dva anděly s radostí, protože obě přebývají v radosti nepochybné a naše slzy by kalily jejich nepředstavitelnou radost z patření na Boha, který je k sobě povolal. (...) Zůstáváš pořád maminkou tří děťátek, z nichž dvě mají andělská křídla, po nichž Zdislávka tolik toužila.*¹²⁸ Také básníková víra v den vzkříšení mrtvých teď zaznívá tím pevněji, čím se jej dotýká osobněji: *čekají spolu s kohouty a zvony, / až v slávě velké noci od mlh, od potoků / den Vzkříšení vstane s jizvou slunce v boku* (ČL, 27). Podobně jako sbírkou *Dům Strach Zahradníčka* provázela představa zesnulých sourozenců, kteří jsou teď jakýmsi duchovními společníky jeho dětí, také zesnulé dcery připojené k tomuto společenství navštíví svého bratra ve snu v tajemné podobě květin: *Jsou blízounko, blízko, jsou daleko zase zpět. / Rád běžel by s nimi, ale ostych má trošku / před těmi květy, jež tvář skryly za škrabošku. (...) A jemu, a jemu po zemřelých sestrách zastesklo se. / Neví — to ony? Neví — šeptaly na shledanou? / Všechno mlčí, jen lilie voní tam tou stranou* (ČL, 28–29). Tak jako básník myslí na své děti, zůstává celým srdcem také se svou ženou, které nemůže být nablízku a nemůže ji potěšit. Před očima má obrazy hluboké manželčiny bolesti: *Co vidím teď? // Osířelou ruku tvou levou. / Osířelou ruku tvou pravou. / Hlavu skloněnou / větev nalomenou. Z tvých očí / padaly slzy s dešti toho léta* (ČL, 30). A přeci v téže básni vzpomíná s něhou na okamžik tak vzácného úsměvu, který mu ve dnech, kdy se směl vrátit domů na pohřeb dcer, žena věnovala: *Tvé dlaně nuznější / nežli halouzky v listopadu / mě objaly věrně. / A mezi bolestí, nad níž / přestaly hvězdy mžikat, / v slzách ses usmála* (ČL, 31). Láskyplných představ k ní směřovaných obsahuje sbírka *Čtyři léta povícero*. Nejzřetelněji jsou zachyceny v básních *Adam a Eva* a *Návrat*. Ocitujeme alespoň několik veršů z první zmíněné básně, která je jakousi oslavnou písní na lásku mezi mužem a ženou, v níž jeden proniká druhého, jeden se mísí s druhým ve svém dávání i přijímání: *Zas dva. Zas každý sám s očima svýma. / Dva středy, dva středy — však jeden kruh. / Každý svou úzkost, své soužení má, / a přec potřební sobě jak vzduch. // Jak světlo. Zas ruce hledají ruce / a berou a hladí a stiskají. / Zas v nové a ve větší muce / propasti dvě se vzývají...* (ČL, 58). *Zahradníček* také silně prožívá vděčnost za to, že i přes smrt dcer nezůstal sám. V již výše citovaném dopise z 27. září 1956 píše: *A já si sám znovu uvědomuji to veliké dobrodiní, že mi Bůh nechal Tebe a Jakoubka,...*¹²⁹ Ke konci téhož roku se také od manželky dozvídá radostnou zprávu, že čekají další děťátko. 8. prosince jí píše: (...) *děkuji Bohu, že nám, především Tobě a Jakoubkovi, posílá náhradu za naše děvčátka.*¹³⁰ 1. června se narodila dcera Marie.

¹²⁸ ZAHRADNÍČEK 2008, 51

¹²⁹ Tamtéž

¹³⁰ ZAHRADNÍČEK 2008, 59

Na konci této kapitoly před námi vyvstává obraz o vztahu obou básníků ke svým rodinám, v němž je mnoho styčných bodů, jak ve vnějších rysech (manželka, malé děti), tak ve vnitřním prožívání a uchopení vztahu k nim. Shodně u Jirouse i Zahradníčka nacházíme verše o touze i stesku po manželce, představy o všedním chodu domácnosti, texty reflektující dopisy z domova, texty směřované k dětem a modlitby o ochranu těchto blízkých. Závěrem citujeme dva úryvky odrážející láskyplnou představu spících dětí, které se nápadně podobají také kulisami zahrady a otevřených oken i obrazu ráje / zlatého věku, který tento pohled asociuje:

*Také u nás doma spí při okně otevřeném
do zahrady, kde kvetou oleandry a hračky jsou
v trávě pohozené.
Zapomněli v té chvíli, kde jsem, a blaženě oddychují
pod obrazem, jehož barvy tmou občas problesknou.*

(DS, 13)

*Holčičky tiše spí,
do jejich dechu mísí se
poklidné chroupání.
To beran spásá pod okny
rozkvetlý heřmánek.
Tak nějak zlatý věk
vypadal asi.*

(LP, 43)

5.4 Vztah k národu

Myšlenky obou básníků se po dobu věznění neupínaly pouze k sobě samým nebo nejbližší rodině. U Jana Zahradníčka i Ivana M. Jirouse se opakovaně ozývá úzkost o národ, potažmo svět balancující nad jakousi temnotou zla nejen v podobě represivního režimu svírajícího tehdejší Československo. Tato úzkost se v textech vězeňských sbírek vtěluje zejména do modliteb k zemským patronům a v případě Jana Zahradníčka pak také do komplexnějších úvah o povaze tohoto zla a jeho důsledcích.

5.4.1 Ivan M. Jirous: *Ďábel ať opustí náš dům*

Již v kapitole věnující se Jirousově obracení se k Bohu jsme si povšimli, že se básník často utíká o pomoc také ke světcům, coby přímluvcům, či k Panně Marii. V případě, že šlo o jeho vlastní, zcela osobní potřebu, se přirozeně obracel zejména ke svému křesťnému patronu sv. Martinovi nebo ke sv. Hugovi, jakémusi pomyslnému průvodci valdickým vězením. Osud českého národa však Jirousovi nebyl lhotejný; navazuje zde na tradici oslovování českých zemských patronů: *Modlím se k zemským patronům / d'ábel ať opustí náš dům / Svatý Václave s bábou Ludmilou / spas svou ubohou zemi spanilou // Svatý Prokope Ty který jsi / patronem zemským ve své slávě / nedopusť aby Tvá moc slábla / Tak jako dokázals to kdysi / v místě kláštera v Sázavě / po celých Čechách zkrot' už d'ábla* (LP, 51). V básni s incipitem *V říjnu pojeděš do Vydří* klade básník své manželce na srdce, aby se při návštěvě Kostelního Vydří modlila v téže věci k Panně Marii: *V říjnu pojeděš do Vydří / V zářivém podzimním tom dni / popros Panenku Marii: / Zahub tu stvůru hydří, / dřív než nás pohlít. / Nedej nám zahynout. / Bělostná perletí lastury / na hrdlo stoupni nestvůry / a zašlápní ji do temnot, / zabij už nestvůru! (...)* *Ach, Panno Karmelská, / rozdrť v prach / kreaturu hydří. // Modli se v Kostelním Vydří. / Popros, ať svatá Panna / Leviatana zmaří* (LP, 41). Ač v tomto textu není přímo jmenován žádný ze zemských patronů, slyšíme zde zřetelně aluzi na svatováclavský chorál: *Nedej zahynouti nám ni budoucím*. Setkáváme se zde s personifikací zla v podobě *nestvůry, hydry, Leviatana*. Můžeme se domnívat, že jde o mytologické symboly odkazující také ke dvanácté kapitole novozákonní knihy Zjevení Janovo. Leviatan nebo livjatán je naopak starozákonní mořskou obludou, Hospodinovým protivníkem, který však bude přemožen.¹³¹

¹³¹ Srov. NOVOTNÝ 1956, 375

Jiřous je také velmi nekompromisní vůči kolaborantským praktikám rozmáhajícím se v církvi, jak dokládá například báseň: *Jdou volit cestou z kostela / na mši jdou přímo z voleb / nač tady potom Sion stál / a k čemu hora Oreb? // Ach svatý Jene Husi / jak se mi křesťanstvo hnusí! Nebo: V bělostné říze / biskup Vrana / věří tak jak mu věří strana / než trochu je mi s podivem / že při mši svaté místo křížem / nežehná srpem a kladivem* (LP, 77).

5.4.2 Jan Zahradníček: *Cosi v lidech obludně narůstá, cosi menší se*

Zahradníčkův vztah ke světu jako celku, dějinám i vlastnímu národu je prožívaný značně intenzivně. Básníkův náhled na úlohu člověka, který se v tomto světě nachází, popisuje Jiří Hanuš ve svém příspěvku takto: *Vlastní, bytostně nás se dotýkající drama dějin je v tom, že jsme bez výjimky zapleteni do řetězců událostí, a že jsme z určitého úhlu pohledu podílníci nedokonalého, problematického a do tajemství viny zapleteného světa a že toto naše zapletení je takové povahy, že se z něho vlastními silami v podstatě nelze vyplést.*¹³² Tato bytostná bezmoc, kterou tváří v tvář zlu prožívá lidstvo bez Boží pomoci, výrazně proniká verši skladby *Žalm: V Jeruzalémě, v Paříži, v Petrohradě či v Praze / cosi v lidech obludně narůstá, cosi menší se. / Dinosauři a štěnice, dinosauři a štěnice, / ó Kriste, to budou, mají být příští obyvatelé glóbu, // jestliže se neustrneš, jestliže se neustrneš sám / nad sebou / v nás a neutišíš ten oceán temnot, / to mare tenebrarum slepého davu, jež sráží se / o žulové útesy vůle Boží* (DS, 62). Zaznívá zde také motiv „slepého davu“ prchajícího pryč od Boha. Jde o obraz v Zahradníčkových verších nejednou použitý; v básni *Bratislavská ulice* čteme jeho obměnu: *A teď stojíš v své cele a starost máš / o ten svět venku, o tu ulici jedinečnou / mezi hvězdami na východě a hvězdami na západě. / Nezpívají tam píseň Hospodinovu. Karabáč slyšíš / tak otroci pospíchají, tak otroci mlčí. / Neznají ticho dědiců země této. Spíš strach, / spíš strach lomcuje jimi. Slyšíš to v jejich slovech, / jak jdou, jak jdou, jak do pochodu si zpívají, / jak urputně vydupávají z útroby země / nové ulice, nové otroky, nové hrůzy. // Slyšíš zem naříkat* (DS, 30–31). Ono zmíněné zotročení, zdá se, vyrůstá z jakési ztráty vlastní identity, jejího zaprodání, jak se lze dohadovat z veršů: *Ty životy šité kdysi na jejich vlastní míru / teď jeden jak druhý ti nešťastní šťastní* (DS, 95). Prožitek úzkosti a vědomí, že svět směřuje jinam a jinak, než by měl, že se popoháněn strachem zraňuje vlastní krutostí, básníkem otrásá. Sám se jím cítí ubit: *Nakonec v očích tma, v ústech krev / ležím bezbranný / pod nohama davů, jež valí se nade*

¹³² HANUŠ 2005, 36

mnou. (...) Ty davy hříšit', stadionů a nádraží / po mně šlapou. Můj Bože, nejsem kámen a šlapou po mně, / jak z pohrom se hrnou a v pohromách ztrácejí se (DS, 62).

V básni *Návštěva* se ovšem před vnímatelem rozkrývá také důvod a původ tohoto spěchu, jenž davy charakterizuje. Je jím strach z Boží lásky; národy se totiž hrozí *tvého milosrdenství, které odpouští, / ještě více nežli Tvé spravedlnosti, která trestá / Jsou na útěku, jako já prchával před Tebou* (DS, 49). Tento strach si snad můžeme představit jako hrůzu člověka, který ví, že otevře-li se přijímající lásce, stane se zranitelným. Bude se muset vzdát všech svých masek, za nimiž se dosud skrýval. Někdo vidí všechno, co se v sobě tolik snažil pohřbít, a přece jej miluje. A tak prchá ve strachu před takovým setkáním, ve strachu sám před sebou. Zahradníček to ví, bolestně si tuto skutečnost uvědomuje a nezbývá mu, než se modlit: *A ty se modlíš o více radosti, více ticha / a žaláře dokořán* (DS, 31).

Dosud jsme nahlíželi jakýsi globální rozměr úzkosti o lidstvo jakéhokoli národa. Přesto Zahradníček stejně jako Jirous palčivě vnímá režim svírající jeho vlastní zemi, jeho krajany. Toto téma se otisklo zejména do skladby *Báseň o slunci a o svatém Václavu*. Také zde se setkáváme s tematikou zemského patrona, k němuž se ve svých básních obracel Jirous. Zahradníček nastiňuje stav, v jakém se země nachází, verši: *Siroba země prosakuje zdmi věznic a ze všech stran svírá mě. / A cosi jako pláč věcí vydaných v ruce správců nepravých / žalují ke mně* (DS, 75). Trpící ovšem žijí nadějí, že přijde ten *blahoslavený tichý, jenž zemi vládnout bude...* (DS, tamtéž). Na svatováclavský chorál opět odkazují následující verše: *On Utěš. On Zažeň. On Meč. Korouhev milénia. / Kníže náš. Dávný jak chorál a z budoucna přijíždí.* (DS, tamtéž) K němu Zahradníček volá: *Oroduj za nás!* a prožívá hlubokou naději a útěchu: *Je to naděje. Je to radost, jež ještě pláče. / Je to shledání blízké tak* (DS, 76).

6. Závěr

Na předchozích stranách jsme nahlédli, že básníci Jan Zahradníček a Ivan M. Jirous k sobě mají skutečně blíž, než se zpočátku mohlo zdát. V úvodních kapitolách tak vedle sebe stály dvě osobnosti shodně nepohodlné komunistickému režimu, přestože šlo o dvě jeho odlišné etapy (50. a 80. léta). Oba (v té době již činní) básníci byli vystaveni ze strany režimu represi v různých podobách a různé míře, nicméně u obou vyústila v nespravedlivé obvinění a zatčení. V Zahradníčkově případě šlo skutečně o vykonstruovaný proces, Jirous byl odsouzen v první řadě za spoluúčast na vydávání časopisu *Vokno*, který byl režimem vyhodnocen jako protispolečensky zaměřený. Oba v době svého zatčení opouštěli své manželky a malé děti. Některé z nich ve věku, kdy si své otce nemohly pamatovat. Klára Zahradníčková jen pár týdnů stará, Marta Jirousová pouze několik měsíců. V poznávání osobností obou autorů i období věznění hraje důležitou roli dochovaná korespondence s jejich manželkami. Tato korespondence byla v případě Jirouse i Zahradníčka publikovaná tiskem, jak také v práci zmiňujeme. Oba básníci po propuštění z vězení nazírají toto období jako cosi nutného, dokonce jako součást Boží vůle; oba přijímají tuto zkušenost s pokorou a snad i s jakousi vděčností. Zahradníček mluví o tom, že by nechtěl být tím člověkem, kterým byl před uvězněním, Jirous vnímá toto období jako formu odčinění pádů předchozího života.

Oba básníci nastupovali k výkonu trestu již jako upevnění ve svém křesťanském vyznání a příslušnosti k římskokatolické církvi. Zahradníček za sebou měl poněkud delší období života coby praktikujícího katolíka, nicméně cesta ani jednoho z básníků nebyla jednoduchá. Věnovali jsme zde pozornost také Zahradníčkovým rozkolísaným a bouřlivým létům v Praze, která byla v mnohém tak podobná jistým Jirousovým osobnostním projevům a sklonům. Zahradníček následně prožívá silný obrat k naději a víře, opouští *Pokušení smrti*; i Jirous prožívá podobný obrat směrem ke katolické víře, k níž se bude do konce života hlásit. Oba básníci svou víru prožívají zcela osobně a intimně, přestože formálně různě a zřejmě s různými důrazy. Tento vztah se zřetelně zrcadlí v jejich básních.

Nástup do vězení, odtržení od rodiny, nejistota a utrpení jsou dalším aspektem propojujícím tyto osobnosti. Jirous není vězněn poprvé, ale poprvé ve vězení skládá básně, které se učí zpaměti. Zahradníček praktikuje totéž. Oba později své texty zapisují: Zahradníček do sešitů, které mu však s odchodem z vězení nebyly vydány, Jirousovy básně jsou propašovány z vězení zaznamenané na tzv. motácích.

Hlavním cílem této práce však bylo zjistit, nakolik a zda vůbec jsou si texty dvou různých osobností, které však vznikají za téměř shodných podmínek, podobné. Bylo již zmíněno, že oba

básníci vycházejí z osobního prožitku víry. Jak tato víra obstojí konfrontována s natolik mezní životní situací? Utíká se vůbec básník k Bohu nebo se naopak stáhne do sebe? Za jakých okolností do modlitby vstupuje? Jakým způsobem? Co je obsahem jeho vztažení se k Bohu?

Ukazuje se, že Bůh neustupuje do pozadí; naopak, stává se jakousi červenou nití taženou napříč těmito sbírkami. Hlavním tématem tohoto vztahu však není jakési účtování nebo vyrovnávání se s pochybností: zdá se, že pro oba básníky je Bůh náhle základní oporou. Přemýšlejí o něm, obracejí se k němu. U Jirouse vstupuje do hry niternost tohoto vztahu, která do té doby nikdy nebyla tak zjevná a otevřená. Přes počáteční zdánlivě nadsazenou pochybnost, jestli se vůbec Bůh o jeho osud zajímá, se k němu obrací pokorně a naléhavě. Do popředí zde vystupuje Jirousova potřeba pomoci, vědomí své slabosti a volání k Bohu jako k tomu, kdo se smilovává, kdo rozumí. Básník se obrací také ke světcům a Panně Marii. Poloha Zahradníčkova vztahu k Bohu je poněkud posunutá: modlitby vyslovené uvnitř básnického textu nejsou tak časté jako u Jirouse. Zahradníček spíše vyslovuje skrze báseň svou víru, o níž se opírá, která je mu posilou a nadějí navzdory okolnostem. Výrazným tématem jeho textů je duchovní radost, kterou nelze nikterak spoutat a omezit. Postavy světců a Panny Marie se v jeho textech objevují také; výskyt je nicméně mnohem méně koncentrovaný, než u Jirouse. Světecká tematika – tedy v postavě sv. Václava – se pak vztahuje k národní tematice.

Další výraznou oblastí, které je oběma básníkům společná, je prožívání přírodní krásy a útěchy, která z ní pramení. Téma síly, jakou i nepatrná živá příroda působí na vězně, opíráme o postřehy V. E. Frankla zaznamenané v jeho knize *A přesto říci životu ano*. Přírodní motivy pronikají do básní obou autorů jak ve formě bezprostředního prožitku, tak ve formě vzpomínek na krajiny domova. Shodně působí výrazně pozitivně a mnohdy se přirozeně překrývá prožitek přírody a duchovní skutečnosti. Skrze jedno básník nahlíží druhé.

Zmínili jsme se již o rodinné situaci Jana Zahradníčka i Ivana M. Jirouse: oba ji ve svých textech reflektují, prožívají stesk po manželkách i dětech. Vězeňské sbírky dokonce obsahují básně, v nichž si oba autoři představují své rodiny v rutinních každodenních situacích. Shodným motivem, který se vyskytuje u Zahradníčka i Jirouse, je představa ukládání dětí ke spánku. Za svou manželku i děti se modlí, prožívají bolest z odloučení. Zahradníček pak ve sbírce *Čtyři léta* reflektuje tragickou ztrátu dvou dcer, což je moment, na nějž výslovně reaguje v jedné z básní také Jirous.

Posledním tématem, které jsme vytyčili jako společné vězeňským textům obou básníků, je vztah k národu. U obou zaznívají úpěnlivé modlitby za jeho ochranu a vysvobození z režimu, který jej svírá. U obou básníků zaznívají aluze na svatováclavský chorál. U Jirouse zde

vystupuje několik zemských patronů, které oslovuje coby přímluvce, Zahradníček do textu zakomponuje výslovně pouze sv. Václava.

Na samém konci této práce tedy vidíme, že osobnosti Ivana M. Jirouse a Jana Zahradníčka přes generační propast, odlišné osobnostní projevy i životní směřování, spojuje nejen víra v Boha, ale také její dopady na prožitek světa, který básníky obklopuje. Nejvýrazněji se tato podobnost otevírá právě v situaci prožívaného utrpení a oba autoři z ní vycházejí vzájemně překvapivě blízcí.

7. Použitá literatura

Primární

- JIROUS 1997 – Ivan Martin JIROUS: Magorův zápisník. Praha 1997
JIROUS 1998 – Ivan Martin JIROUS: Magorova summa I. Praha 1998
JIROUS 2004 – Ivan Martin JIROUS. Rattus norvegicus. Brno 2004
JIROUS 2005 – Ivan Martin JIROUS (A. STANKOVIČ, Z. JÜRGENSOVÁ, eds.): Magorovy dopisy. Praha 2005
JIROUS 2006 – Ivan Martin JIROUS: Magorovy labutí písně. Praha 2006
JIROUS 2007² – Ivan Martin JIROUS (ed. M. MACHOVEC): Magorova summa, Ochranný dohled. Praha 2007
JIROUS 2009² – Ivan Martin JIROUS: Magor dětem. Praha 2009
JIROUS 2013 – Ivan Martin JIROUS: Úloža. Praha 2013
JIROUS – JIROUSOVÁ 2015 – Ivan Martin JIROUS, Juliana JIROUSOVÁ: Ahoj můj miláčku: Vzájemná korespondence z let 1977–1989. Praha 2015
ZAHRADNÍČEK 1965 – Jan ZAHRADNÍČEK: Čtyři léta. (k vyd. přípr. Bedřich Fučík) Praha 1969
ZAHRADNÍČEK 2008 – Jan ZAHRADNÍČEK, dědicové: Mezi nás prostřena noc... Dopisy z vězení ženě Marii, Brno 2008
ZAHRADNÍČEK 2015 – Jan ZAHRADNÍČEK: Dům strach. Praha 2015

Sekundární

- BEDNÁŘOVÁ 2005 – Jitka BEDNÁŘOVÁ: Něha a míjení: Vězeňská milostná korespondence Jana Zahradníčka. In: KUBÍČEK 2005
ČÁSLAVOVÁ 2006 – Petra ČÁSLAVOVÁ: Básnické dílo Ivana M. Jirouse: vývoj poetiky (bakalářská práce na Filosofické fakultě Masarykovy Univerzity v Brně). Brno 2006
DŽUNKOVÁ 2017 – Katarína DŽUNKOVÁ: Vázenský zošit básní Jana Zahradníčka. In: Kultúra, 14/2017 (12. júla)
FRANCL 1980 – Gustav FRANCL: Nepřerušená píseň: deset století francouzské poezie. Praha 1980
HANUŠ 2005 – Jiří HANUŠ: Drama dějin v díle Jana Zahradníčka. In: KUBÍČEK 2005
HERYÁN 2011 – Ladislav HERYÁN: Promluva na pohřbu Ivana Martina Jirouse, Kostelní Vydří 19. 11. 2011 In: ELŠÍKOVÁ – Monika ELŠÍKOVÁ: Aby radost nezmizela: Pocta Magorovi. Praha 2011
HERYÁN 2016 – Ladislav HERYÁN: Exotem na této zemi: O Božím milosrdenství mezi námi. Praha 2016
FRANKL 2006 – Viktor Emanuel FRANKL: A přesto říci životu ano: Psycholog prožívá koncentrační tábor. Kostelní Vydří 2006
JIROUSOVÁ (M.) 2011 – Marta VESELÁ JIROUSOVÁ In: ELŠÍKOVÁ – Monika ELŠÍKOVÁ: Aby radost nezmizela: Pocta Magorovi. Praha 2011
JIROUSOVÁ (J.) 2011 – Juliána JIROUSOVÁ In: ELŠÍKOVÁ – Monika ELŠÍKOVÁ: Aby radost nezmizela: Pocta Magorovi. Praha 2011
JIROUSOVÁ (F.) 2011 – Františka JIROUSOVÁ: In: ELŠÍKOVÁ – Monika ELŠÍKOVÁ: Aby radost nezmizela: Pocta Magorovi. Praha 2011
KALISTA 1988 – Zdeněk KALISTA: Vzpomínání na Jana Zahradníčka. München 1988
KATECHISMUS KATOLICKÉ CÍRKVE, Kostelní Vydří 2001

KUBÍČEK 2005 – Tomáš KUBÍČEK *Víra a výraz: Sborník z konference „...bývalo u mne zotvíráno“; východiska a perspektivy české křesťanské poezie a prózy 20. století*. Brno 2005
 MED 2004² – Jaroslav MED: *Spisovatelé ve stínu (rozšířené vydání)*. Praha 2004
 NOVOTNÝ 1956 – Adolf NOVOTNÝ: *Biblický slovník I*. Praha 1956
 OSOLSOBĚ 2005 – Petr OSOLSOBĚ: *Zahradníčkova básnická eschatologie a Dantova „Komedie“*. In: KUBÍČEK 2005
 RICHTEROVÁ 2015 – Silvie RICHTEROVÁ: *Eseje o české literatuře*
 ŠALDA 2000, F. X. ŠALDA: *Boje o zítřek*. Praha 2000
 ŠRÁMEK 2009 – Petr ŠRÁMEK: *Pod cizím nebem bloudili jsme spolu: Rozpravy s básníky 90. let*. Praha 2009
 ŠVEHLA 2017 – Marek ŠVEHLA: *Magor a jeho doba*. Praha 2017
 WIENDL 2007 – Jan WIENDL: *Vizionáři a vyznavači*. Praha 2007
 WIENDL 2017 – Jan WIENDL: *Sešit vězeňské poezie Jana Zahradníčka z konce 50. let*. In: Jan ZAHRADNÍČEK: *Verše. Leopoldovský sešit poezie*. (ed. Jan WIENDL). Brno 2017
 ZEJDA 2004 – Radovan ZEJDA: *Byl básníkem! Život a dílo Jana Zahradníčka*. Tišnov 2004

Internetové zdroje

BLECHOVÁ 2006 – Silvie BLECHOVÁ a kol.: *Příběhy bezpráví – Komunistické Československo*. Praha 2006, <http://old.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad0904/105-113.pdf>, vyhledáno 17. 4. 2018
 ČÁSLAVOVÁ 2009 – Petra ČÁSLAVOVÁ: *Vězeňská poezie: dokument a svědectví*. In: BOUŠKA, LOUČ, PINEROVÁ (eds.) 2009: *Českoslovenští političtí vězni: Životní příběhy*. Praha 2009, http://www.politictivezni.cz/dokumenty/dokumenty/ceskoslovensti-politicti-vezni-%E2%80%93-zivotni-pibehy-2009_20101203114117_5.pdf, vyhledáno 28. 3. 2018
 ČÁSLAVOVÁ 2013 – Petra ČÁSLAVOVÁ: *The Bulwark against Trauma: Poetry as a Means of Survival in Totalitarian Prisons*. In: *Bohemica Litteraria* 16/2013/2, https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/129877/1_BohemicaLitteraria_16-2013-2_4.pdf?sequence=1, vyhledáno 10. 4. 2018
 ČIHÁKOVÁ 2018 – Barbora ČIHÁKOVÁ: *Óda na žurnalismus*. In: *Bubínek Revolveru*, 22. 1. 2018, <http://www.bubinekrevolveru.cz/oda-na-zurnalismus>, vyhledáno 17. 4. 2018
 DEMELOVÁ, ZBOŘIL 2017 – Karolína DEMELOVÁ, Jonáš ZBOŘIL: *Moje psaní zesmutnělo a zdrsňelo, říká Petr Hruška. Básně o Adamovi v sobě ale mají i naději*. In: *Liberatura, Radio Wave*, 8. června 2017. <https://wave.rozhlas.cz/moje-psani-zesmutnelo-a-zdrsnelo-rika-petr-hruska-basne-o-adamovi-v-sobe-ale-5963524>, vyhledáno 17. 4. 2018
 GREGOR 2011 – Marek GREGOR: *Zemřel "Magor" Ivan Martin Jirous, legenda českého undergroundu*. In: *Reflex*, 10. listopadu 2011, <http://www.reflex.cz/clanek/zpravy/43996/zemrel-magor-ivan-martin-jirous-legenda-ceskeho-undergroundu.html>, vyhledáno 17. 4. 2018
 JOHN 2016 – Roman JOHN: *Magorova vězeňská léta: Pět životních zkoušek Ivana Martina Jirouse*. In: *Paměť a dějiny*, 2016/04, https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2016/04/PD_4_16_s37-48.pdf, vyhledáno 17. 4. 2018
 JOHN 2009 – Roman JOHN: *Valdice a osudy politických vězňů 1948–1989*. In: *Paměť a dějiny*, 2009/04, <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad0904/105-113.pdf>, vyhledáno 18. 2. 2018
 KUČERA 2015 – Petr KUČERA: *Žánr katolické poezie v postmoderní situaci*. In: *Slavica Litteraria* 18, 2015, 2, https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/134887/1_SlavicaLitteraria_18-2015-2_11.pdf?sequence=1, vyhledáno 25. 4. 2018

MLEJNEK 2005 – Josef MLEJNEK: Ivan Martin Jirous: Zmoudření Dona Magora. In: Týdeník rozhlas, č. 23, 30. 5. 2005, <http://www.radioservis-as.cz/archiv05/2305/23titul.htm>, vyhledáno 17. 4. 2018

PUTNA 1993 – Martin C. PUTNA: Mnoho zemí v podzemí: Několik úvah o undergroundu a křesťanství. In: Souvislosti, <http://souvislosti.cz/archiv/putna1-93.htm>, vyhledáno 17. 4. 2018

PUTNA 2011 – Martin C. PUTNA: Magorova zvláštní brána, 15. 11. 2011, http://www.mcputna.cz/nove/Magorova-zvlastni-brana.51.html?show_all=1, vyhledáno 13. 4. 2018

SPADARO 2011 – Antonio SPADARO (překl. Josef KOLÁČEK), Henri Brémond o poezii a mystice. In: La Civiltà Cattolica, 1/2011. – Titulek redakční., Teologické texty, 2011/4, <http://www.teologicketexty.cz/casopis/2011-4/Henri-Bremond-o-poezii-a-mystice.html>, vyhledáno 17. 4. 2018

TICHÝ 1990 – Jiří TICHÝ: S Magorem o liliích, čínské poezii a Remingtonu. In: Reflex, 15. 8. 1990, <https://www.respekt.cz/tydenik/1990/23/s-magorem-o-liliich-cinske-poezii-a-remingtonu>, vyhledáno 17. 4. 2018